

Mi az unitárizmus?

(Az Egyisten-hit fogalmának tisztázása.)

Ha az átlag unitáriustól megkérdezzük, hogy mit ért az unitárius elnevezésen, vagy zavarba jön és nem felel, vagy egyszerűen csak annyit mond, hogy „egy az Isten“. Hogy az unitárius szó mögött milyen roppant hitelvi világ húzódik meg s hogy az *egység* fogalma mit takar, arról vagy nagyon keveset, vagy semmit sem tud. És ezen nem is lehet csodálkozni. Az átlagember nagyon keveset bibelődik az öntudatosulás filozófiai vagy teológiai vonatkozásaival, a fogalmak ilyenén tisztázása úgy véli, hogy az arra hivatottak dolga, ő még a lét végső nagy kérdéseire is, mint Isten, világ, élet, halál a maga kis életének szemszögéből felel. Onnan kiindulva építi fel hitvilágának homokvárát vagy sziklaszirtjét.

De vajjon miként állunk az átlagon felüliekkel? Nem célom itt valamelyes csoport lelki keresztszűrését adni, ami bizonyára színes és érdekes lenne, hisz a vélemények különbsége nálunk unitáriusoknál természetes és érthető, de sejtésem szerint itt sem állunk sokkal jobban. S erre is meg van a mentelem. Az Isten egységének tudata a történelem folyamán annyira vérünnké vált, *mint hitelv, életparancs, zsolttár és katakomba, mint kereszt és megdicsőülés*, hogy mélyebb magyarázatba nem bocsátkoztunk és nem is tartottuk szükségesnek. Azonkívül a szentháromság és egység közötti százados vita lekötötte sok szép időnköt. Századokon át magyarázkodnunk kellett, kivédni sok gúnyt és vádat, lemosni sok ráncszórt szennyet. A külső kényszer folytán küzdelmeink a negativumokban, tagadásokban merültek ki. Tagadtuk a szentháromságot, az eredendő bűnt, a váltság tanát s még jónehány sarkalatos dogmát, mely véleményünk szerint nemcsak a józan ész lázítja fel, hanem Isten igazságosságát s az erkölcsi világrendet támadja meg (eredendő bűn pl.) s az életet teszi sivárrá. Idővel azonban a tagadást állítás, a negativumot pozitívum váltotta fel.

És ez a helyes. A világfejlődésben csak annak van kiérdemelt helye, lett-légyen nemzet, egyház vagy eszme, amely pozitívumokat tud termelni. *Ma senki sem kérdezi tőlünk, hogy mit nem hiszünk, hanem hogy mit hiszünk.* Mi az a sajátos érték, vagy lényegbeli különbség, ami homlokunkra vagy szívünkbe nyomja az unitárius bélyeget? Befelé pedig szakadatlanul vizsgáljuk, hogy mi az a plusz, amit mi unitáriusok másokkal szemben nyújtani tudunk. Mi az a többlet-adás érzésben, értelemben és akaratban? Szakadatlanul kérdezzük, mert nálunk nincsenek kinyilatkoztatott és lezárt meggyőződések. Az újra értékelés folyamatos. Ha azt mondjuk, hogy az unitárizmus leglényege az Isten egysége, ezt a megállapítást többször revízió alá vesszük, hogy a fogalom és meggyőződés tisztuljon, mélyüljön és gazdagodjék.

Mi tehát az unitárizmus? Mit értünk az Isten egységén? A kérdést több oldalról világíthatjuk meg, mintegy reflektor fényben. Elindulhatunk pl. a történelem nyomán. Filmszerűleg lepergethetjük a múlt idők felfogását. Érdekes és tanulságos elindulni Jézus tiszta unitárizmusából s átbolyongni a három első század kissé bizonytalan, kissé homályos felfogásán, el egészen a niceai zsinatig, ahol a konzervatív Árius végkép elveszti a csatát a forradalmi Atanaziussal szemben, kit a lélek izgató problémája tett forradalmárrá s következőleg a megváltás tana emelte Jézust megváltó Istenné. Az Isten-egység torró kérdése itt kihül, hogy tömött hamú és láva réteg ülepedjék rá a sötét középkoron keresztül. Az eszme alszik, de álma a rög alatti mag álma. Azért alszik, hogy a renaissance humanizmusa által kiváltott lelki tavaszban csírába pattanjon. Az Olaszhonból kiüldözött gondolkozók svájci, majd lengyelországi munkája nyomán szárba szökkenjen s egy izzó magyar lelken keresztül megtisztulva és megizmosodva, fává nőjön, melyet az idők viharai tépázhattak, csavarhattak, de ki nem dönthettek. Eleddig minden stáció egy érdekes kép, külön színnel és tartalommal. Mostantól kezdve a dávidferenci meggyőződésben tisztultabb és határozottabb megfogalmazást nyer az Isten-egység eszméje. Az alap meg van. Erre legfennebb csak építeni, vagy az egészet ledönteni lehet. Az építés munkája a felvilágosodás koráig titokban folyik, de szakadatlanul folyik és érezni lehet, hogy mennél nagyobb a külső nyomás, annál nagyobb szeretettel s azzal a lelkes öntudattal, hogy a fundamentumra dóm épül, melynek falai és mennyezete jövő századokba ívelnek. A felvilágosodás korát köreinkben is töb-

ben bírálják s vallási közömbösséggel, túltengő racionálizmussal vádolják. Mindebben lehet igazuk. Egy azonban bizonyos. Az unitarizmus a felvilágosodás korában szerzi meg a polgárjogot arra, hogy fokozatosan a felszínre kerülve, önmagát bemutathassa. Idáig gyámság alatt állott, nagyon is mostoha és félreértett sorsban. Most nyílik alkalom, hogy a dávidferenci vonalhoz visszatérve, elhárítsa magáról az istentagadás vádját, mondván, hogy *Jézus embervoltának állítása nem tagadásra, hanem a legfőnségebb és legeszményibb istenhívésre vezet, az Isten-egység fogalmának kimeríthetetlen mélységéhez és szépségéhez, a tökéletes Istenhez.* Ezzel talán be is fejeződnek a képsorozat, ide vevén még a külföldi unitarizmus szín-elütéseit vagy harmoniáit. De mindez csak háttér lenne, ha történelmi szempontból dolgoznók fel a tárgyunkat. A háttérből kihámozva a lényegét, mint a fejlődés legkorszerűbb eredményét, fel kellene vázolnom a magunk elgondolását az összehasonlítás kapcsán megállapítanom, hogy mennyiben tartalmazott vagy sekélyesedett el az Isten-egység fogalma. Én azonban más térre lépek. Nem történelmi összehasonlítást teszek, hanem az Istenegység fogalmát egy kissé tudományos és bölcséleti keretbe állítom bele. Megfigyeléseimből és meditációimból adok némi ízelítőt, azonban régi igazságot magyarázok, legfennebb új köntösben.

Két filozófiai irányzatot említek meg, mely örök harcban állott egymással s mely harcnak rettenetes és gigantikuskísérő zenéjeként most zajlik le az európai népek és az angolszász világ közt dúló élet-halál küzdelem. A két irányzat a *monista* és *pluralista* világnézetben jut sajátos kifejezésre. Az első Platont vallja ősatyjának s a hellén és keresztény szellemen át a német idealizmusban termékenyül meg és bontakozik ki a legszebben és legklasszikusabban. A második Arisztotelesztől veszi eredetét s az arab gondolkozásban megfürödve, meggazdagodva jut el az angolszász világhoz. (Félreértések elkerülése végett a kérdést részleteznem és tisztáznom kellene, de ez nem képezheti jelen dolgozatom tárgyát.) A monista világszemlélet az *egységre törekvés nagy gondolatával foglalkozik*, vagyis a világmindenségben az atomtól a csillagokig egy egységes irányítást, célt vél felfedezni s a világegyetemet egy szerves egésznek fogja fel, amelyben mindennek és mindenkinek meg van a maga helye és célja, egy abszolút, tökéletes irányítás alatt. A pluralista világszemlélet ennek éppen ellenkezője. Sokszínű és sokcélú egyedekből álló világot lát a *relatív* fogalmával s szinte ré-

szekre bontja, atomizálja a nagy mindenséget. Egészen kézenfekvő, hogy a mi felfogásunkat a monista világszemlélet elégíti ki és támasztja alá. Nem pusztán kényelemből, hanem bizonyítható indokok alapján. Télen, ha megállok ablakom előtt s a jégvirágok bámulatába merülök, vagy az utcán járva a rámhulló hópehelyek rendszerét vizsgálom, ha gleccserekre vagy a vízcseppre gondolok, amint pára, eső és tenger formájában gleccserré, hópehellyé alakulhat, nemcsak a törvényszerűség és szépség misztériuma önt el, hanem az a gondolat is megerősödik bennem, hogy a nagy körforgásban *egycélú egységre törekvés* is felfedezhető. Ilyenformán szerves kapcsolat van a tenger és az agysejtem vizatomja között. Kapcsolat és egység. A szemléltetéssel átsaphatunk más mezőre. Úgy tudjuk, hogy a mohák, melyeknek több ezer válfaja van, az első földképzők. Azt is tudjuk, hogy a növények, fák világában meg van a szoros családi hasonlóság, hogy úgy mondjuk, vérrokonság. Családi hasonlóság van a komlók, fügefák és szilfák között, viszont a fügefához tartoznak a gumifák, a szentjánoskenyérfa, s a szőlőhöz hasonló faélősdiek. A hasonlóság nemcsak az életformát, életkeretet szabályozza, hanem korlátozza vagy kibővíti, tehát irányítja az életműködést is. Egy egységes törekvést ad az életnek. Az állattanban Darwin fejezte ki a legklasszikusabban ezt az eszmét, amidőn legelterjedtebb munkájának a *„Fajok eredete“* címet adta. Egy a származás, mely változataiban megszámlálhatatlan ugyan, de az egyszármazás közös eredetét megszabja a szerves kapcsolatokat és egységretörő életmegnyilvánulásokat. Ez az eszme testet ölt a társadalomban is. Az embert nemcsak a testi rokonságból adódó természete, de eszmei társulása *a nagy egész gondolata* felé hajtja. Sok vér, könny és szenvedés jelzi ezt az utat, de egészen tisztán kivethető. Nevezzük *az első kardcsonyestnek, renaissance-nak, reformációnak, francia forradalomnak, vagy nemzeti szociálizmusnak, mindenikben benne van a nagy egész felé törekvő akarat.* A keret és eszközök mások, egészen bizonyos, hogy *az országot* másképpen képzelte el *Jézus, Danton vagy Hitler,* a cél azonban mindig valami nagy átfogó egységretörekvés. Wells a nagy regényíró és utópista úgy véli, hogy amikor a nagy harc lezajlik a fehérek között, a fajok közötti vetélkedés következik, majd a Mars és Föld lakóinak háborúja. Nem mintha az ember csak könnyben és vérben szeretne úszni, nem is kizárólagosan az egyeduralmi kérdés eldöntése szempontjából, hanem *a nagy egészre*

törő hajlam diktátumaképpen. Az ember pedig háborúzik, mert még mindig sok benne a kimunkálatlan, primitív erő. Eddig a talán kissé fásaszló szemléltetés. Most arra lehet kíváncsi valaki, hogy vajjon miképpen állítom e keretbe Isten-egységének a fogalmát, mert hiszen ez idáig talán filozófia, de vallásnak új pogányság. Erőmhöz mérten azt is megpróbálom.

Egy egészen kézenfekvő szemléltetéssel kezdem: az izomrendszerrel. Erről általában sokat tudunk. Tudjuk, hogy bizonyos hatásokra miképpen reagál. Meg tudjuk állapítani betegségét s az eszközökből és módokból is sokat ismerünk, melyeknek segítségével fejleszthetjük. Tudjuk tehát, hogy él, működik és elpusztul. De hogy mi az, ami működteti, egyelőre nem tudjuk. Csak feltételezzük, hogy valamilyen erő. Erő, ami nem pusztán mechanizmus, hanem, ami él.

A világegyetemről különböző képekben azt bizonyítottuk, hogy szerves kapcsolat, bizonyos rendszer, hasonlóság, törvényszerűség tartja fenn és úgy a makro, mint a mikrokozmoszban a nagy egész felé törekszik. Fel kell tételeznünk, hogy nem mechanikai törvények, hanem lelki törvények alapján. Erről a modern fizikai tudomány győz meg legelőször. Jean, aki csillagász s a szférák világának csodás pontosságát kutatja, a világegyetemet egy grandiózns matematikai rendszerhez hasonlítja. De, amint mondja, lehet-e elgondolni matematikát matematikus nélkül? Isten szerinte egy nagy matematikai gondolkozó. Egyetlen egy, kinek kivételése ez a bámulattal és hódolattal eltöltő nagy világ. Vagy vigyük ezt a képet tovább. A rendszer nem kaosz, nem zavaros hanem tiszta, tehát érthető. Az érthetőség pedig értelmet fejez ki; *Istent, mint értelmet*. A rendszer ismét igazgatást tételez fel. Az igazgatás Igazgatót. *Istent, mint a mindenség Igazgatóját*. És így tovább a végtelenségig. Ezekben a képekben, tiszta unitárius felfogásban úgy látjuk meg Isten életét és munkáját, mint a nagy Egyedülvalójét, ki egy cél felé, egységes tervben irányítja a vtlágmindenség életét. Ez a fogalom azonban csak a tudós számára létezik. A vallásos ember Jézus példája szerint gondolkodik és feloldja illetőleg egységesíti ezeket a kissé hideg és formális személyi jellegeket az Atyaság fogalmába. *Az Isten lélek, mondja ő, s ezzel megoldódik a nagy rejtély*. Ezek szerint tehát Jézus volt az első unitárius. Minden bizonnyal ő, aki megérezte a nagy egységetörő célt és akaratot, a liliomban, amelyről prédikált, az életben, amelyet egyetemlegesen

akart meggyógyítani, az országban, mely magába foglalná minden ország szépségét, jóságát és igazságát s az Istenben, ki mint lélek mindezekre kiárasztja a maga gondviselő atyaságát. Ezt a mélységet sejtette Szervét és látta meg Dávid Ferenc s ennek vagyunk mi unitáriusok boldog örökösei. Ez az unitárius egy-Istenfogalom tiszta jelentősége.

Tárgyunk végéhez közeledve, még csak egy kérdésre kell röviden megfelelnünk. Mi fontossága van mindennek ránk nézve, helyesebben *ez a tiszta, öntudatos unitárius hit, melyet az Evangélium, tudomány és bölcsélet alátámaszt*, milyen befolyás! gyakorolhat az életemre.

Először is érzem, hogy úgy alkotott a nagy Alkotó, hogy a világmindenségnek *szerves része* legyek. Hogy ezáltal bennem és körülöttem minden értelmet és értéket nyerjen, mindenekelőtt az én életem és emberségem. A szerves kapcsolat pedig ezt a világot *otthonommá varázsolja*. Bár néha jégvertes az életem, könnyes a párnám és sós a kenyerem, de itthon érzem magam. Itthon, az enyéim között, beleilleszkedve a nagy isteni világrendbe. S ha néha mégis meghasonlás támad bennem, rámragyognak a csillagok, mert tudják, hogy árva vagyok. Az Isten néz rám a csillagokban. Viszont, ha győzők, az én apró kis ügyemben, amint Overstreet tanár megjegyzi, a világmindenség diadalmaskodik.

Ez a hit arra ösztönöz, hogy távlatokban gondolkozzunk. Önmagunk életét, népünk történelmét távlatokba mérjük fel. A 150 éves törökrabság és a 22 éves szenvedés más értelmet nyer az ezer év távlatában s más célokat szül egy újabb ezer évre Isten gondolatának a megvalósítására. Az ember mindig hajlamos arra, hogy a körülötte kavargó veszélyt túlzottan nagynak lássa, az örömet pedig végnélkülinek higgye. A távlatokban való gondolkozás *kiegyensúlyozó szerepet* játszik. Isten nem egy pillanatra tervez s a nagy tervbe, mi, pillanatok emberei a távlat gondolatát kell belevigyük. A pillanat az örökkévalóságnak szól.

A dolgok és események sub specie aeternitatis felmérése nemcsak nemzeti, de unitárius vonatkozásban is magyaráz valamit. Más beállításba helyezi vallásunk életét, hivatását, jövőjét. Időfelettsége itt ragyog ki a legszebben. Nem úgy mutatkozik mint efémer, emberi találmány, hanem, mint az isteni örök titkok emberi megsejtése és megélése. Egy nagy világfolyamatnak tűnik fel, amelyben alámerülnek a felekezeti korlátok s szétmállanak a dogmák

szírtnek hitt falai. Mint isteni életfolyamat száll, áramlik időtlen-időktől a jelenen át, a kiteljesülőbb jövőbe. Nagy vallásos gondolkozók vagy nemzetek csak friss, úde színt adnak e folyamatnak vagy tisztára fürdetik benne lelkük világát, megsejtik mélységét, vagy meghalnak igazságáért, de lényegében meg nem változtatják. Még kevésbé a nyílt vagy alattomos támadások, emberi kikezdések. Egy pár évvel ezelőtt az ú. n. humanista-teista vita izgalma és aggodalma töltötte el az erdélyi unitárius vezető köröket. Úgy vélték és állították, hogy az Amerikából hazatérő fiatal lelkészek humanizmusra hajló nézete veszélybe sodorja vagy sodorhatja az erdélyi unitárizmust. Akik így gondolkoztak, aligha betekintettek az unitárizmus igazi lényegébe. Ők csupán egy intézményt láttak és féltettek, amely térben, időben, felekezeti és állami korlátok között működik és harcol hiteszeményeinek a megvalósításáért, s nem magát az unitárius gondolatot. A gondolat pedig sokkal több, mélyebb és időfelettebb, mint erdélyi kifejezője, de egyúttal örök talaja és megtartó ereje ennek a sajátos erdélyi magyar hitnek, amellyel nem tudnak, mert nem tudhatnak elbánni, a tiszavirág-életű emberi jelenségek. Szinte nekünk szól Gamaliel tanácsa: „...ha emberektől van e dolog, semmivé lesz, ha pedig Istentől van, ti fel nem bonthatjátok...“ Az unitárizmus nem egyéb, mint megérzése az isteni cél harmoniára, nagy egységretörő akaratának. Megérzés és bekapcsolódás ebbe az isteni folyamatba. Ez pedig fenséges nyugalmat, bátorságot és hitet kölcsönöz minden boldog birtokosnak, lett-légyen az egy vallás-erkölcsi intézmény vagy egyén, amidőn az idők megpróbáló feladataival küzdök. Az örök érték nem megsemmisülve, hanem megtisztulva kerül ki a koreszmék lobogó tűzéből. Ezért nem féltettem s nem félheteti egyetlen hívő sem az unitárizmust a veszedelmesnek feltüntetett vitában. Nem féltettem, sőt örvendtem, hogy alkalmá nyílik az önvizsgálatra és megtisztulásra. Csak annyi történt, hogy egy kis légáram kifújta az ócsut az aranyló búzaszem közül.

Harmadszor, ez a hit nekem, embernek, héroszi pályát mér ki és atlaszi hivatást ró reám. Tartanom kell a világot, melynek szerves része vagyok s ha elbukom, bukásomban átölelnem azt a parányi tért, mely osztályrészüln jutott.

Negyedszer, a szerves egységbe való betagolódás minden ember személyének fontosságát és szentségét jelenti. Hitelvi szempontból, s ennek minden vonalon érvényesülnie kell, nincsenek

és nem lehetnek *kiválasztottak* és *kárhozatra ítélték*. Egy eszményi menetelésben mindenki gyöngé vállára és apró lépésére szükség van, hogyha a jelen sötét völgyéből a csúcs felé kiáltunk, hogy „van-e némi remény?!“ távolról az Isten mindannyiunk arcára rózsaszínű hajnalt derítsen.

Végül ez a hit arra sarkal, hogy a nagy szerves világrendben a nemzet, mint élet-egység értékeiben kikristályosodjék. Az a rejtett gyöngy legyen, amelyért odaadjuk mindenünket, az egész életünket, csakhogy a gyöngyből kiviruljon az Istenországa.

Simén Dániel.

Feledni ? ...

Húszonkét éve rejtőző szavak,
mint gátjavesztett ár, hullámzanak,
nőnek, dagadnak, szétfeszítik szádat,
mindent kiönt ma tesztet-öltött vágyad,
mit véreddé tett az emlékezet
és elfeledni sohasem lehet.

Hosszú sorokban állanak eléd,
kikben talán erő nem volt elég,
s öngyilkolásba hajszoltak a rémek,
hogy rabbilincset lerázza a lélek ...
A halált-jelző hatalomkezet
feledni?... Nem, nem, sohasem lehet ...

Anyád, hugod csak ungarajka volt,
ha önfeledten magyar dalt dalolt;
Nem hajlott nyelved az idegen szóra?!
Mít elszenvedtél, — te vagy a tudója.
A könnyfakasztó hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem, sohasem lehet!

Ha szétparancsolt nemzeti színed
gyalázásáért fellázadt szived
s a harag átokká kellett kitörjön:
gumibot várt rád, tetvek, férgek, börtön...
A sárba-tipró hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem, sohasem lehet!...

Hát a szemedre hányt román kenyér,
mit úgy dobtak — elhagyott hitedért?!
Feledheted tán azt a Kőkeresztet,
melyen ezer székely lány lelke reszket?...
A kenyéradó hatalom kezet
feledni?... Nem, nem — sohasem lehet ...

Hogy mart beléd a csattogó agyar!...
Ez voltál mindig: „gaz, cudar magyar!“
Dühödt szája csak gúnyt, szidalmat szórt ki
e drága, áldott, büszke névre: *Horthy*...
A megcsúfoló hatalomkezet
feledni?!... Nem, nem... sohasem lehet!

Krisztus csak egy volt, erdélyi magyar:
gyarló nyelvednek az epe — fanyar!
Ha akarod, hogy érjen még sok század,
hogy magadénak mondhasd a hazádat, —
parancsként fog előtted állani:
Feledni — nem; csak megbocsátani!...

Szamosújvár, 1940. szept. 2.

Fülöp József.

Dávid Ferenc hittani felfogása a „Rövid Magyarázat“ alapján.

Az emberiség haladásának útját romok jelzik. Új kultúrák fundamentumának anyaga sokszor keveredik régi kultúrák romtörmelékével. E romokban gyakran felfedezhetők elavult és megtagadott tekintélyek összezúzott roncsai is, mert az embernek újat kereső szelleme nem egyszer fordul régi tekintélyek ellen és rombol, hogy építhessen. Új építés mindig csak régi épületek lebontásával történhetik. A kultúra örök jelszava: Rombolj, építs!

A XVI. század vallásos reformációja is rombolással kezdődött: *Destruxit tecta Lutherus, muros Calvinus.* A romokon igyekezett minden reformátor felépíteni a saját elgondolása szerint egyedül helyes és igaz hitrendszert. Közben megdöntötték az egyház régi tekintélyeit, de helyökbe újat állítottak: Bibliát és önmagukat. Előbbit akarva és tudatosan, utóbbit nem tudatosan, de néha szándékosan. Ebből az öntudatlan öntekintélyűségből vezethető le lélektanilag az a durva, kíméletlen hang, mi egyes reformátori íratoknak a jellemzője. Ebben a tekintetben Dávid Ferenc kivétel. Szerinte nem egymásnak csúfolásával, szidalmazásával kell keresni a meggyőzetést, hanem szentlélekkel, Istennek ígéjével.

Isten ígéjének magába foglalója, a *Biblia* volt az a reflektor, melynek fénye mellett a XVI-ik század reformátorai dolgoztak. A Biblia tanításainak világosságánál látták meg az álteknélyeknek ama bálványait, melyeket évszázadok sokaságán át emelt a keresztény egyház a legfőbb tekintély: a Krisztus Jézus őrizetére. Sírboldtá változott volt az egyház, melyben Jézusnak holt teteme rejlett, a sírbolt nyílását ezek a bálványok zárták el s előttök hajtottak térdet-fejet azok, kiknek lelke a Krisztus Jézus után vágyódott. E bálványok lerombolása volt a reformáció legfőbb célja, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen a krisztusi szellem s feltámadjon az eszme, a lelkeket magasba emelő, megváltó igazi kereszténység eszméje. Ezt, az igaz kereszténység eszméjét ke-

resték a XVI-ik század elszánt lelkű reformátorai mindannyian és — keressük még ma is, mert a Krisztus még ma sem támadott fel a kereszténység nagy tömegei s talán sok vezetője számára sem, ezért hiábavaló egyesek prédikálása és nagy hite (I. Kor. 15. 14.).

Hogy az igaz kereszténység *mi nem*, azt látta Luther, látta Kálvin, világosan látta Serveto, Socinus, Dávid Ferenc, de hogy mi az igaz kereszténység, arról a reformátorok nagy részének homályos fogalma volt. Ennek oka az, hogy a lelkükbe tapadott, beléjük nevelt hifelfogástól nem egyformán tudták megszabadítani magukat, már pedig a lélek papirosára csak akkor írhatunk újat, ha a régi írást legalább annyira letöröltük onnan, hogy az új írásra elég hely maradjon. Dávid Ferencnek legnagyobb mértékben sikerült ez a letörlés. Az egyház régi tekintélyeit nemcsak önmagán kívül rombolta, hanem saját lelkében is. Felismerte a haladás útjának végtelenségét, belátta, hogy reformátor elődei, kiktől oly sokat tanult, az igaz kereszténység eszméjének közvetlen közelségébe nem jutottak el és az általok összetört bálványok romjaiból sokat felhasználtak a saját hitrendszerük felépítésénél. Felismerte a mások tévedéseit s e tévedések elkerülésére, a tőlök való megszabadulásra törekedett élete végéig. A lerombolt tekintélybálványok törmelékéből igyekezett lehetőleg semmit sem keverni bele az új épület építő anyagába.

→ Dávid Ferenc a keresztény vallás legfőbb és egyetlen tekintélyének az *istenigéjét* ismerte el. Nem a Bibliát, hanem az istenigéjét, mit a Biblia foglal magába. Ezzel kikerülte a reformációnak azt a veszedelmét, — amely a dr. Boros György szavait idézve — „a római pápa helyett papiros pápát teremtett, annak absolut jogot adott és belevitte a kereszténységet a betűimádásába, amiből következnek a protestantizmus egyéb szélsőségei: az eredendő bűn, az örök kárhozat, a szabbatarianizmus és a nevetségességig hajtott puritánizmus“. (Dávid Ferenc theológiája, 128 l.) A Bibliát némelyik reformátornál sokkal szabadelvűbben kezeli s annak imádatszerű külső tiszteletét egyeseken bűnös dolognak tartja, de meghajlik belső tekintélye előtt s hangsúlyozza, hogy abból elvenni nem szabad egy betűt sem, de hozzátenni sem. Az inspiráció-tannak ő is híve, „a szentírás a szentlélektől íratott,“ hangoztatja a Rövid Magyarázatban (Aiii) és „az anyaszentegháznak úgy hagyatott, hogy csak annak higgyjen,“ mert „Istennek minden akarata az Ó- és

Újtestamentumban jelentetett meg“ (C ív). *Isten akaratának ez a kifejeződése a Bibliában az Isten ígéje.* Ez adja meg a szentírásnak méltóságát; ez az, amit benne keresnünk és megtalálnunk kell. Isten ígéjének igazsága az, melynél egyebet keresni nem szabad s mely előtt semmivé kell lenni minden emberi szerzésnek, conciliomoknak és az atyák írásának, hogy csak az Isten ígéjének adassék minden méltóság (Rövid Magyarázat Fij ív). Ezért nem szabad hinni minden szeles tudománynak. Az ídvesség útjának keresésére elég a próféták, evangélisták és az apostolok írása, miből nem lehet elvenni, de hozzá tenni sem, mert ha valaki hozzá tesz valamit az evangélium mennyei ételéhez, méreggá válik az (C ív). Aki tehát egyebet hirdet, mint ami a szentírásban van, átkozott legyen, hirdeti Dávid (Aiiij).

A *szentírás igaz értelmének* megtalálására kell, hogy törekedjék a keresztény ember. Ez igaz értelem keresésében a *szentlélek* vezet és segíti az embert, hogy meg tudja különböztetni az igazat a hamistól. Nem okosság, nem emberi bölcselkedés vezet tehát az igazi megértéshez, hanem a szentlélek, melyből Isten minden keresztény embernek ad annyit, amennyire szüksége van (Piiij). Nem magyarázni kell a szentírást, hanem *megérteni*. Az egyházi atyák, konciliumok mind tévedtek, mikor az írást akarták magyarázni (u. o.).

Hátha olyan homályos, meg nem érthető helyet találunk a Bibliában, mely magyarázatot kíván s szinte kihívja okoskodásunkat? Erre azt feleli Dávid Ferenc, hogy „az írásnak egyik részéről mely homályosb, végezett dolog, hogy más írás által, mely nyilvánban vagyon avagy világosb, magyaráztassék“ (u. o.) s hivatkozik Augustinusra, ki maga is a Biblia különböző részeinek összehasonlítását ajánlja és nem a különböző magyarázókhöz fordulást. Azonban „nem kicsiny gondviselés kívántatik ahoz, hogy egyik írást a másikkal egybehozhassuk“, miért is „szorgalmatosnak kell lenni az írás olvasásában (Q ív) s „le kell tenni a saját tulajdon vélekedéseket“.

- A Rövid Magyarázat olvasása közben érezhető néha, hogy a „saját tulajdon vélekedése“ szeretne mást mondatni Dávid Ferencsel, valami szabadelvűbbet, a józan felfogással megegyezőbbet annál, mint amit mond, de az Isten ígéje előtt való föltétlen meghajlás, az Isten ígéjének mindenek fölött álló tekintélye elnyomja benne szabadelvű lelkének egyéni megnyilatkozását. Sajátmagára nézve is

érvényesnek ismeri el azt az állítását, melyszerint „Isten ígéje tökéletes és örökké megmarad, az emberek dolga bizonytalan és mindenkor sántikál” (Pii), tehát „mindenek vetekedés nélkül a szentírásnak próbájára vitessenek” (u. o.). Ami a próbát kiállja, csak az vihetho a nagy nyilvánosság elé, ami nem állja ki, az maradjon meg egyéni véleménynek. A saját egyéni felfogásának a Biblia szószertinti értelmével való viaskodásából érthető meg az az ellentét, mi egyes hittani kérdések fejtegetése közben Dávid Ferencnél néha előfordul. Isten ígéje az az ész fölött álló tekintély, mely előtt föltétlenül meg kell hajolni, mert annak „teljes folyásából” van a vallás. E „teljes folyást” nem zavarhatja, nem akadályozhatja meg az ész a maga külön okoskodásával.

✓ A Rövid Magyarázat felfogása szerint a *Biblia* ó- és újtestamentumi része szorosán összetartozik és együtt alkot egy teljes egészet. Isten akarata van megírva a szentírásban, melynek két részét az különbözteti meg egymástól, hogy az Ótestamentum az ígéret, az új pedig az ígéret beteljesedése. Mindaz, amit Isten a próféták által ígért, az Újtestamentumban vált valóra Krisztus által, mert Krisztus a törvény vége. Ezért a Biblia két része egymás nélkül csonka és külön-külön nem érthető meg eléggé. Főképen az Ótestamentum az, mely külön szakítva a maga egészében érthetetlen az új nélkül. Az Újtestamentum az Ó-nak világossága és magyarázata (Qij, Qii). E különbség fel nem ismerése vezetett sok félreértésre és félremagyarázásra, ami azután az igaz kereszténység meghamisítását vonta maga után.

A félreértések között legnagyobb volt Istennek három személyben való felfogása. Ami Dávid Ferencet a szentháromság tana ellen való föllépésre leginkább ösztökélte, az a tény volt, hogy a Bibliában sehol erről tanítás nincs. „Semmi sincsen az egész Szentírásban világosb és nyilvánbban való tudomány, mint az egy Istenről való tudomány” (Aij). Jézus világra jövele előtt sehol sincs szó a háromságról. Krisztus és az apostolok idejében is ismeretlen ez, noha — jegyzi meg Dávid Ferenc — János evangélista és Pál életében már „láttatnak vala néminemű szikrák villanni, mert immár sok Antikrisztusok löttének vala” (Cij). Tudja, hogy a háromságnak mindig voltak ellenzői, kezdve az áriánusoktól (kikkel semmiképen sem akarja, hogy azonos felfogásúnak tartsák) egészen az ő koráig, mely európszerte mutat föl antitrinitáriusokat és e tudat fokozza bátorságát, mikor síkra

száll azok ellen, kik meghamisították a Krisztus tudományát. Az Antikrisztus, akin Dávid Ferenc általában a pápai egyházat és annak személyesítőjét, a pápát érti, „az egy igaz Istentől és az Úr Jézus Krisztustól elfordította az emberek elméjét, mert az Atyából és Fiúból személyeket, avagy valami álorcákat csinált, azokban állatokat (értsd: lényeket) helyeztetett. És effélék mind csak szemfényvesztések, kikről a Szentírás sehol nem emlékezik“ (Aijj). Az egész szentháromság-tan a Jézus tanításának meghamisítása által jött létre s tulajdonképpen nem is háromság, hanem a Dávid Ferenc felfogása szerint *négység*, mert ha Isten lényegében egy és személyében három, akkor az egy isteni lényeg és három isteni személy együtt négyes istenséget alkotnak azon az egyszerű alapon, hogy $1+3=4$, ami egészen következetes okoskodás (Lijj). Ami ferde felfogás a dogmatikákban van, az mind a háromságtan folyománya, írja Dávid Ferenc (u. o.).

A prófétáknak, apostoloknak Istene, a Krisztusnak atyja csak egy, egyedül és önmagától való Dávid Ferenc meghatározásában, de a Rövid Magyarázatban sehol sem olvassuk azt az újabb unitárius meghatározást, hogy *lényegében és személyében egy*. E műben Dávid Ferenc szándékosan tartózkodik attól, hogy Istent személynek nevezze, mert hiszen az egyház, ill. az Antikrisztus hibájául épen azt rója fel, hogy az Istenbe lényeket (az ő kifejezése szerint állatot) és személyeket helyezett, szentírásellenesen személyt csinált az Atyából, személyt a Fiúból és szentlélekből s ezzel meghamisította a Krisztus tudományát. Ő csak egy Atyaistenről, egy magától való Istenről beszél, de sohasem arról az Istenről, kiben lényeg és személy különböztethető meg. Istenről való felfogását röviden e „sommá“-ba foglalja össze: „Egy az Isten és mindnyájunknak atyja, kitől mindenek vadnak és ki mindenek felett és mindnyájunkban vagyon, mennynek és földnek ura, világosságának és lelkeknek atyja“ (L iv).

Isten a teremtő, a gondviselő; a Szentírás is az egyistent nevezi teremtőnek. Mindennek oka önmagán kívül fekszik, Istennek oka önmagában van, ő az önmagától való (C), egyedül láthatatlan, bölcs, igaz, egyedül a mi megigazulásunknak kútfeje (Jijj), az örök élet s minden testi és lelki jó tőle származik (K i ij). Definiensei: egy, egyedülvaló, magasságbeli, csak egyedül jó, örökkévaló nagy, áldott, halhatatlan, láthatatlan úr, mindeneknek atyja, Krisztusnak feje, a Jézus Krisztusnak atyja (L iv).

Dávid Ferenc hittani felfogása a „Rövid Magyarázatai“ alapján.

E definienseket Dávid Ferenc a Bibliából veszi, mert a Bibliában található meg mindaz, amit az Istenről tudni kell s ki a Szentíráson kívül keresi a hit dolgaira vonatkozó bizonyítékokat, az ő felfogása szerint tévelygéseknek lesz az áldozata.

Az Újtestamentum tanítása szerint Isten atya, de csak a Jézus Krisztus születésével lett atyává. Az Ótestamentumban az *atyák* (pátriárkák) *Istene*, az Újtestamentumban a *Atyaisten*. „Isten először az atyák Istenének akarta magát nevezni, végezetre elküldvén az ő fiát, ki Gal. 4 szerint asszonyi állatból lőn (azaz: született), Atyának nevével hívattatik mindenütt az Újtestamentumban“ (Lij).

Minden *méltóság*, azaz magasztalás a próféták, a Krisztus és az apostolok tanítása szerint az Atyát illeti. Őt tanítja az írás teremtőnek, őt magasztalják az egész Ótestamentumban, „az hit és kenyergés csak az egy Istenre, mennynek, földnek teremtőjére igazítatik és semmi egyéb módja a könyörgésnek az ótestamentumban nem találtatik. Krisztus is pedig ezenre tanít, mondván: Mikoron könyörögtek, ezt mondjátok: Mi Atyánk“ (L iij). Ebből következik, hogy Szűz Mária és a szentek tisztelete, imádása bűn, istenkáromlás, az egy Atyaisten nevének meghomályosítása. Egyedül csak az Atyaisten imádandó. Istennek igaz tisztelete, dicsérete azonban a lélekben és igazságban való imádásban van. Nem kell semmiféle ceremonia, semmi külső eszköz, semmi megkülönböztetett hely az Isten tisztelésére, csak tiszta érzület, igazságos szív, „Orgona, csengettyű, leborulás, térdelés, hajladozás, oltár, kápolna templom: különbféle emberi játékok, bálványozás, hamis isteni káromlás“ (B iij).

A lélekben és igazságban imádandó egy Isten szólt a próféták által s mondott jövődőt az ő fiáról, a Jézus Krisztusról, kit megígért Ádámnak, Ábrahámnak s i. t. és végezetül elküldött az idők teljességében az emberiség megváltására.

↪ Dávid Ferenc hittani felfogása a Krisztus Jézusról a Rövid Magyarázatban még homályos, nincs kitisztulva, sem a trinitárius, sem a tiszta unitárius gondolkodással nem egyezik. Átmenet a trinitárius nézetről az unitáriusra. Hiszi, hogy Jézus az Istentől megígért Messiás, közbenjáró Isten és emberek között, kíról a próféták mind eljövendőről, az evangélisták mint eljöttről írtak (A iij). Az Atyaistennek egyszülött fia, ki szentlélek'ől fogantatott és Szűz

Máriától született. Őt az Atya bocsátotta e világra, hogy el ne kárhozzék a világ, hanem idvezüljön (Mij). Benne jelentette ki magát az Isten (K), épen ezért teljes volt szentlélekkel (Mij.) Az Atya-istennel azonban nem egyenlényegű, mindamellett, hogy Pál apostol szerint általa vannak mindenek, s „tévelyegnek mindazok, akik nem hiszik Krisztus teremtőt a teremtőtől lenni és az egy Úrnak“. A Krisztus teremtése azonban „új ég és új föld teremtése, azaz az emberiség lelki világának újjá alkotása (A ív). Egyedül általa lehet megnyerni az idvességet, ő adja az örökéletet (Mij).

→A Szentírásból Jézusra vonatkozólag a következő definienseket halmozza össze: az Atyától küldetett, egyetlenegy született tulajdon fia az Atyának, szentlélektől született, asszonyból lett, kihozott Dávidnak magvából, öröktől fogva rendeltetett, ígértetett, Isten választotta, Istentől adattatott, megszenteltetett, megbizonyított, megerősített, szentlélekkel és erővel megkenettetett, feltámasztatott, megdicsőítetett, felmagasztaltatott Istennek jobbjával; Isten adott neki életet, tisztességet, hatalmat mennyen és földön s mindenek felett álló nevet; Isten tette itélővé elevenek és holtak felett, apostollá, örökkévaló pappá, mindeneken örököse, szegletkövé: ő a mi bölcseségünk és igazságunk, vigasságunk; *embernek fia, ember, férfi és test*, Istennek báránya, Juda nemzetségéből való oroszlán, Dávid nemzetsége, Mária méhének gyümölcse (Mij, Mij, N). E „nevezeteket“ azért hozza föl Dávid Ferenc, hogy bizonyítsa velők azt, hogy Jézus nem isten, hanem csak Atyaisten fia, mert ha Jézus az Atyával egylényegű Isten volna, akkor a Szentírásban található, definiensei alkalmazhatók volnának az Atyaistenre is. De Isten láthatatlan, míg Jézus látható és eleven volt, az egy Isten soha nem fogantatott, nem született, senkitől nem rendeltetett, nem választott, nem küldetett, nem közbenjáró, nincs istene, sem aki neki feje volna (N).] Ennélfogva az Antikrisztus (pápai egyház) által behozott külsőségekben megnyilvánuló túlzott Krisztus-tisztelet, mint nevének említésekor térdhajtás, tiszteletére kápolnák, templomok építése téves dolog s a Szentírás tanításával ellenkező, mert Jézus ezt soha sem parancsolta és nem is kívánta (Bij, C).

Jézusra nem lehet alkalmazni az Isten legfőbb karakterisztikumait, Jézus nem láthatatlan, nem halhatatlan, nem mindenek felett való Isten, nem önmagától való Isten, olvassuk a Rövid Magyarázatban (K ív). És mégis e meghatározással ellentétben ilyen

kitételre akadunk ugyanazon a helyen: A Jézus Krisztus Isten Istentől, világosság világosságtól, igaz Isten igaz Istentől, halhatatlan halhatatlantól. A világ vége után Jézus Istennek alávetetik, de nem ez vagy amaz természete szerint, hanem mindenestől fogva. És mégis: az Atyaistennel egyenlő, mert az Atyaisten az ő istenségét teljes egészében megosztotta vele s neki adott át minden hatalmat mennyen és földön: Istennek egyetlenegy született fia, dicsérendő Isten örökké, tisztelendő, imádandó (Kij).

Honnan származik ez az ellentétes felfogás a Rövid Magyarázatban? Miért mondja Dávid Ferenc egy helyen, hogy Jézus ember, ember fia, férfi és test, nem láthatatlan, nem halhatatlan, kinek túlzott, imádásszerű tisztelete tévelygés, mert ő ilyet nem kívánt, más helyen pedig épen ellenkezőleg azt állítja, hogy igaz Isten, egyenlő az Atyaistennel és imádandó? Honnan van az unitárius és trinitárius felfogásnak ez a keveredése?

Legkényelmesebb megoldás az lenne, ha minden további töprengés nélkül egyszerűen elfogadnók ezt a felfogást, mely szerint a Rövid Magyarázat több szerzőnek a műve, amelyhez Dávid Ferencnek tulajdonképpen semmi köze sincs (ez volt a hite néha dr. Borbély Istvánnak is) és azt állítanók, hogy a trinitárius nézetet tükröző részek nem Dávid Ferencről származnak. Ezt azonban nem teheljük, mert a mű belső szerkezete, stílusa egy ember munkájának bélyegét hordja magán. Ugyanaz a gondolkodás, ugyanaz a szellem nyilvánul a műben elejétől végig. Még ha föltételeznők is, hogy a könyvet többen írták, akkor is azt kellene állítanunk, hogy az a Dávid Ferenc *akkori* felfogását foglalja magában, mert ha nem így volna, egészen bizonyos, hogy Dávid Ferenc nem adta volna oda a nevét, hogy annak égisze alatt jelenjék meg a mű. Tehát más megoldáshoz kell folyamodnunk.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk a Szentírás nagy tekintélyét, mely előtt Dávid Ferenc is föltétlenül meghajolt. Tovább menve tekintetbe kell vennünk, hogy más volt akkor a bibliakritika, mint ma és hogy Dávid Ferenc nem volt a mai értelemben vett exegeta, aki mindamellett hogy a Szentírás igaz értelmének megtalálása végett ajánlja a homályosabb helynek világosabbal való egybevetését, de minden más magyarázási módot ellenez. Ő a Biblia szövegét úgy vette, amint az adva van s pillanatig sem töprengett azon, hogy itt, vagy amott esetleg nincsen-e szövegromlás, későbbi betoldás, stb. Rá nézve a Biblia szövege az isten-

igéjének kifejezője, melyhez aki valamit hozzáteszen, vagy belőle elveszen, átkozott. Amint már láttuk, mikor arról van szó, hogy mit kell hinnünk a vallásos hit tárgyairól, az egyéni vélekedést ő teljesen háttérbe szorítja. Nála a főargumentum mindig az: mi van megírva a Szentírásban? A Szentírás igaz értelmére pedig szerinte a szentlélek és az istenigéje vezet, a szentlélek és nem a hidegen fontolgató, minden körülményt számításba vevő, magyarázó, hipotéziseket felállító, elméleteket alkotó józan értelem, ész. Az okoskodó, magyarázató ember fejére egy kis változtatással ráolvassa az I. Kor. 3. 19-t. ilyenformán: „Az okos ember nem érti az Isten dolgait: nem is értheti, mert bolondságnak tetszik őnékie, de a lelki mindenekeket megítéli” (Pii). Róm. 9. 5-t úgy értelmezi Dávid Ferenc, ahogy kortársai s ahogy ma is értelmezi a tiszta trinitárius felfogás, pedig másképpen is lehet olvasni azt a szöveget, mint ahogy általában olvassák és értelmezik s ahogy a Károli-féle magyar Bibliában is hibásan fordítva van.¹ E hibás értelmezés és fordítás szerint *Jézus Krisztus mindörökké dicsőítendő isten*. Ehez hasonló szövegrészek még találhatóak az Újtestamentumban s azoknak minden kritika nélkül való elfogadása képezi alapját a trinitárius krisztusistenségi dogmának.

Most már úgy hiszem, hogy a Dávid Ferenc Jézusról való kétféle felfogásának megértéséhez közel jutottunk. Annak a megállapításából, hogy a háromságtan tévelygés s egyedül csak az Atyaisten igaz isten, logikusan következik, hogy Jézus Krisztus

---

¹ Ez az érdekes szövegrész a következő: ὄν οἱ πατέρες καὶ ἐξ ᾧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σὰρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Helyes fordítása: „akikéi az atyák, akik közül való a Krisztus is test szerint. Isten, aki mindenek fölött van, áldott az időkön át”. Ezzel szemben az ὢν előtt álló ὁ-t azonosnak véve a ὄς vonatkozó névmással általánosságban így fordítják e helyet: „Akikéi az atyák és akik közül való test szerint a Krisztus, aki mindenek felett örökké áldandó Isten”. Ezt azonban csak akkor jelentené a görög szöveg, ha a vers második fele ez volna: ὄς ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. De a görög szövegben a mondat elején levő ὁ a névelője és az ὢν ἐπὶ πάντων értelmező jelzője a Θεός szónak, az εὐλογητός adjectivum verbale pedig a befejezettséget (áldott) s nem a szükségszerűséget fejezi ki (áldandó), amit az adj. verb. εὐλογητέος alakja jelent. A ὁ névelőnek a ὄς vonatkozó névmással való összecserélése, illetve azonosnak vevése is nagyfokú grammatikai tévedés. Tehát mindenképpen tévesnek és tendenciózusnak kell minősítenünk e versnek szokott fordítását.

nem isten, a szentlélek sem isten. Ha Jézus nem isten, akkor ember, férfi, nem láthatatlan, nem halhatatlan. A logikusan következtető ész, a józan gondolkodás bibliai bizonyítékokra támaszkodva mondatja ki ezt Dávid Ferencsel, de ugyanakkor szemben találja magát minden kritika nélkül szövszerintiségében elfogadott olyan bibliai szövegrészekkel, amelyek más megállapítást tartalmaznak. Minthogy azonban kimondott alapelve az, hogy a minden tekintélynél nagyobb tekintély: istenigéje előtt meg kell hátrálnia az egyéni vélekedésnek, kénytelen ugyanakkor valamilyen formában a Krisztus istenségét is elfogadni. Ő maga is érzi ezt a kényszerű következtelenséget, ami kitetszik onnan, hogy ahol Jézus Krisztust isteni tulajdonságokkal ruházza fel, ott e szöveget használja: *mondjuk, hisszük* (v. ö.: *Credo quia absurdum*), ahol pedig megvonja tőle az Istenre vonatkozó karakterisztikumokat s róla tisztán mint emberről beszél, ott ezt a szót használja: *valljuk*, ami lélektanilag erősebben fejezi ki az egyéni változatlan és változhatatlan, szilárd meggyőződést. Emellett megjegyzi, amint már láttuk, hogy János evangélista és Pál apostol idejében „láttatnak vala néminemű szikrák villanni“, melyek a háromságtanhoz vezettek, tehát észrevette, érezte, hogy a János szerinti evangélium s Pál apostol egyik-másik tanítása hozzájárulhatott a háromságtan kifejlődéséhez, a Jézus Krisztus istensége hitének kialakulásához. A Szentírás szövegének bírálatára azonban nem érezte magát feljogosítottnak, mert amit az mond, az *Szentírás*, föltétlen igazság, mely előtt az emberi észnek föltétlenül meg kell hajolnia. S ő meghajlik, mert különben ellenfeleivel, kik a Szentíráson kívül más tekintélyeket is elismernek, nem állhatna szembe annak hangoztatásával, hogy csak az fogadható el a hit tárgyául és igazodásául, ami a Szentírásban van, mert ez az egyetlen tekintély. Ami nem található a Szentírásban, azt kereken visszaütésítja, de ami ott meg van írva, azt föltétlenül elfogadja. Ebből és így érthető meg a trinitárius és unitárius felfogás keveredése a Rövid Magyarázat hittani felfogásában.

Tisztultabb és egységesebb felfogást találunk a *szentlélekről* szóló részekben. A szentlelket Dávid Ferenc nem meri istennek nevezni, „mert seholt az írás azt nem míveli. Segítségül hínia avagy imádnia annál inkább nem, mert semmi hitelre való példa erről nincsen és az Krisztustól előnkbe adattatott kenyergésnek, imádkozásnak és segítségre hívásnak módjának nekönk elégnek kelj lenni“ (Kij). A főérv tehát itt is az: mi van a Szentírásban meg-

írva? Krisztus sem mondja sehol Istennek a szentlelket, az Antikrisztus is csak conciliomokból, az atyákból (egyházi atyák íratából) és hamis vallásokból bizonyíthat (Qij), „kiknek írásnak hogy higgyünk, kötelesek nem vagyunk“. Tévelygés a háromság hívők — főleg a római egyház — tanítása a szentlélekről, kit „néha állatnak, néha pedig személyes Istennek, néha csak az Atyától, néha pedig az Atyától és Fiútól származónak predikállottanak“ (Cii). A szentlélek nem önmagától való Isten, nem harmadik személy a háromságban, hanem az *Atyának* és *Fiúnak lelke* (Niii). Dávid Ferenc ismételt hangoztatván azt, hogy a szentlélek az atyának és fiúnak lelke, azt kellene hinnünk, hogy nem tud megszabadulni a római egyház ama tanításának reminissenciájától, mely szerint a szentlélek mind az atyától, mind a fiútól (a patre filioque) származik. Azonban tekintve azt, hogy mindig a Szentírásra hivatkozik, hinnünk kell, hogy bibliai helyek szó szerinti értelmezéséből leszűrődött megállapítása az, noha némelykor azt a benyomást ébreszti fel az írása, hogy inkább az Atyaisten, mint a fiú lelkének hiszi a szentlelket.

Ezt igazolja a Rövid Magyarázat e pár mondata: „Valljuk a Szentlélek felől, hogy Istennek lelke, mert Istentől vagyon. És az Atyától származik avagy jő. Az Istentől jő, bocsáttatik és kiontatik, az híveknek adatik, az Istennek engedőknek és őtet kérőknek. És azért nevezi őtet az írás Istennek ajándékának“ (Q iv). Ez az „Istennek lelke“ az Isten hatalma, tanító, jóra igazgató. Isten választottainak vigasztalója, mely örömet támaszt a lélekben s bátorrá és az igazság vallásában erőssé teszen. Isten lelke, a szentlélek ébreszti fel az ember lelkében a bűntudatot s vezet a bűnbánat által Istenhez, ébreszti fel Isten iránt a bizalmat, hogy higgyük, hogy az ő őrizete alatt bátorságban van a mi ídvességünk (Q iv). „Belső erő“ a szentlélek, melyet az Úr indít fel az ő híveinek szívökben (H iv), az az erő, mely által Isten cselekszik bennünk és az igazság zsengeit mutatja, hogy testünket megölvén, lélekben járjunk előtte új életben és hitünket szeretetnek cselekedeteivel megmutassuk (Qii). Tehát idvességet, az örökéletet a szentlélek ereje által nyeri meg az ember, még pedig a Jézus Krisztus közvetítésével, aki a szentléleknek örököse, „mert az Isten őtet (t. i. a szentlelket) nem mérték szerint adta a Krisztusnak, de úgy, mint őtöle örököseinek“ (Q). Más mindenki mérték szerint nyerhet szentlelket az Istentől aszerint, hogy ez erőből mikor mennyire van szüksége (Piii). —

A szentlélek által leszünk Isten fia és Krisztus juhai s tudjuk a jót a rossztól, az igazat a hamistól megkülömböztetni (Pii). „Ez Istennek lelke teszi az *embereket Isten fiaivá* s viszen a Krisztus társaságára. És innét hivattatik Istennek választott fiainak lelkének, mert minekünk tanúbizonyságot teszen Istennek jóakaratiáról, mellyel minket az Atyaisten az ő fiában befogadott, hogy minekünk Atyánk lenne“ (Q).

Tehát az *ember* a Rövid Magyarázat szerint *Isten gyermeke*. De nem oly értelemben, mint volt Jézus, hanem csak választott, örökbefogadott gyermeke. „Krisztus ő maga nem választott fia az Istennek, hanem tulajdon és egyetlen szülötte“ (Q iv). Az ember a szentlélek által, Isten kegyelméből gyermeke az Atyának. Saját erejéből nem tud jót cselekedni: „A mi saját dolgaink nem egyebek, hanem a mi elménknek setétsége és szívönknek tekietlen-sége“ (Q ij). „Ha valami jó dolgok vadnak mibennünk, azok az Istennek kedvének cselekedési a mi urunknak Jézus Krisztusnak általa“ (u. o.).

Elménknek sötétsége és tökéletlen voltunk miatt teljesen rá vagyunk utalva az Isten gondviselésére, vezető karjára. Üdvösségünkről is kegyelmesen ő gondoskodik irántunk való szeretetéből kifolyólag (Q iij). Lelkének erejével, világosságával vezeti lelkünket lassan-lassan a „gyenge dolgokról vastagságra“, „kicsinyekről nagyokra“ s „nem szűnik meg addig ő szentfelsége, míglen teljességgel kiviszen minket mindenféle zűrzavarból“ (E iij). Ezért kell iránta föltétlen bizalommal viselkednie az embernek, mert „az övéit meg szokta szabadítani az Isten“ (H iij).

Istenéi azok, kiket a szentlélek által magáévá választ. Mindenki elérheti ezt, aki bűneiért bocsánatot nyer. A *bűnbocsánat* Dávid Ferenc szerint egyedül Istentől adatik a Krisztus által (A iij, F ij) s nem lehet azt külső eszközök, mint pl. búcsújárás, mise, stb. segítségével nyerni meg, hanem csak benső lelki készüllettel, aminő a bűnbánat, Istenhez térés, Krisztusban való hit s e hitnek „szereket cselekedeteiben“ való megmutatása. *Üdvösséget* is csak így lehet nyerni. Csak Isten ígében kell megnyugodnunk és semmit azon kívül nem kell hinnünk, sem cselekednünk, mert „az idvességre semmi emberi szerzés nem szükséges“ (P iij). Az egyház meghamisította az igaz kereszténységet, midőn „kilső szentségben való cselekedeteknek tulajdonította az idvességet“ (B ij). A Krisztus neve érdemének megrontása és az Anlikrisztus műve a halottak

lelkiüdvéért való misézés, a megholt ember bűnének bocsánataért való könyörgés is (B iij).

Az *egyház* meghatározásával nem találkozunk a Rövid Magyarázatban, noha elég gyakran van róla szó. Azonban kiérezhető a rá vonatkozó mondásokból, hogy Dávid Ferenc azon az összes keresztények élő szervezetét érte. A láthatatlan egyház tanát elveti. Szerinte „nem volt soha tisztább anyaszentegyház az apostolokénál“. „Az anyaszentegyháznak az Isten beszédének kövéből kell felépíttetni, hol csak lélekben és igazságban való dicséret legyen“. „Úgy dicsekedhetünk igazán, hogy Krisztus tanítványi és igaz keresztények vagyunk, hogy a prófétáknak és apostoloknak fundamentomán építünk“ (F iij). Ha vannak is „visszavonások és különböző értelmek“ az egyházban, ha sokakban kételkedés is támad, sokakban pedig meglankad a hit, ha „Isten beszéde oly foganatlan is, hogy egynehány ezer közül sem találnál egyet, ki voltaszerint kereszténynek mondattathatnék, noha annak nevét viselik mindnyájan“ (I ij): meg nem szűnik lenni az igaz anyaszentegyház, melynek egyedüli feje a Jézus Krisztus, mert az az Istennek egyháza és Isten azt „az ő igéjével egybegyűjteni és idvezíteni akarja“ (P iv).

A keresztény egyházban megvan a fokozatos közeledés a Krisztus országának megvalósulása felé. Isten keze intézi e haladást, melynek a reformátorok csak eszközei. Épen ezért nem szabad veszekedéssel, csúfolódással, versengéssel keresni a tévelygésekről való meggyőzetést, hanem szentlélekkel, Istennek igéjével, „miérthogy az hit Istennek ajándéka, ő adja az mennyit kinek akar adni és mikoron“ (P).

Szilárdan megvan győződve Dávid Ferenc arról, hogy az ő reformátori munkája az egyháznak tisztább alakban való fölépülését fogja eredményezni. E meggyőződést táplálja a Szentírás minden próféciájának, a Krisztus szájába adott minden jóslásnak korára vonatkoztatásával is. Hiszi, hogy mindaz, ami az Igéretföldre megnyeréséről, a Jézus Krisztus tudománya teljes diadaláról valaha mondatott, mind meg fog valósulni az ő idejében. Hiszi, hogy Isten csudákkal fogja őt igazolni, mert „lehetetlen dolog, hogy Isten az ő fiának igéreti szerint az ő mennyei tudományának bizonyására mennyei jegyeket is nem adna, amint szinte az apostolok idejében volt“ (G iij).

A maga igazáról, Isten által az igaz tudomány keresésére és

hirdetésére hívatottságáról való ez a hit és meggyőződés sarkalta, ösztönözte, hogy: *tovább* s irányította tekintetét jelenének gyötrelmes sívárságából a messze jövőndő virányos mező felé a dévai vár testet sorvasztó, lelket ölő börtönében is. A továbbhaladás vágya, az igaz kereszténység megismerésére, Isten ígéjének teljes megértésére való lankadatlan törekvés, a lassú, de fokozatos tökéletesedés erős hite viszi előre, hogy írataiból mind több és több olyan felfogás maradjon el rendre, ami trinitárius reminiscenciákat tartalmazott s így mind jobban közeledjék a teljes unitarizmushoz, hová akkor érkezett el, mikor határozottan kimondotta, hogy Jézus csak ember volt, kit imádni avagy segítségül hívni nem kell, nem szabad, ami azután életének nagy tragédiáját idézte elő.

Mindez azonban túl esik e dolgozat keretén, melynek egyetlen célja, hogy bemutassa Dávid Ferenc hittani felfogását abban az alakban, amint a Rövid Magyarázatban áll előttünk. Más irányba térés helyett lássuk tehát rövid összefoglalásban az eddig elmondottakat.

A Rövid Magyarázat szerint:

1. Egy az Isten, ki a mindenség teremtője, a Jézus Krisztusnak atyja, az emberiség gondviselője, ki a tökéletesedés útján fokozatosan viszi előbbre az emberiséget. Istenben lényeknek és személynek megkülömböztetése téves dolog.

2. Jézus Krisztus az Atya Istennek egyszerűlt fia. Ember, de fölötte áll minden embernek, mert Isten neki adott minden hatalmat mennyen és földön. Ennek következtében Istentől való Isten is és a szentlélek örököse, Ő a keresztény egyháznak egyedüli feje, idvezülni csak általa lehet.

3. A szentlélek Istennek ereje, az Atya Istennek és a Krisztusnak lelke, mely azokban munkál, kiket Isten fiaiként választ. Az ember a szentlélek segítségével cselekszi a jót és közeledik Istenhez.

4. Az ember Istennek gyermeke, de nem születésénél fogva, mert Istennek csak egyetlenegy született fia van: a Jézus Krisztus. Az ember Isten gyermekévé a szentlélek által való elválasztással lesz, tehát Istennek *választott*, fogadott gyermeke. Isten gyermeke csak az az ember, kinek a szentlélek mérték szerint ajándéku adatik. Az ember homályos értelmű, tökéletlen lény, kit a szentlélek világosít föl és vezet Istenhez.

5. A keresztény egyház a keresztények élő szervezete és hívatása a Krisztus országának megalapítása a földön. A kereszt-

tény egyházban szeretetnek és egyetértésnek kell uralkodnia, az egyháznak Isten beszéde követőiből kell felépülnie.

6. A bűnbocsánat lelki megbánás, Istenhez térés által az Atya Istentől nyerhető meg.

7. A hit Isten ajándéka. Mindaz, amit az igaz hitről tudnunk kell az idvesség megnyerhetése végett, benne van a Szentírásban, amely Isten akaratának kijelentése, Isten ígéje.

8. A hitet a szeretet cselekedeteiben kell megmutatni.

9. Egyedül az Atya Isten imádandó, még pedig külsőségek gyakorlása nélkül lélekben és igazságban. Amennyiben Jézus Krisztus az Atyaistennek egyszülött fia és így Isten Istentől, szintén imádandó.

Mindezek után megállapítjuk, hogy Dávid Ferenc hittani felfogása a *Rövid Magyarázatban* anti-trinitárius, de még nem tisztán és határozottan unitárius a mai értelemben. A Jézus Krisztusról, szentlélekről, emberről való gondolataiban csillannak meg néha trinitárius reminiscentiák, de vannak gondolatai, melyek a mai unitárius felfogásban is helytállóak. Azt azonban mindenesetre kimondhatjuk, hogy a gondolkodás szabadelvűségében, a megállást nem ismerő előretörésben messze felülhaladta korát. A szó legnemesebb értelmében progresszivistá volt, noha a hit dolgaiban semmi más, különösen emberi tekintélyt el nem ismert az általa egyetlen igazi tekintélynek nyilvánított istenigéjén kívül. Az istenigéjét elhomályosító minden más tekintély ellen ádáz harcot hirdetett és folytatott. E harcban rombolt, hogy építhessen. Rombolta az egyház tekintély bálványait, melyek a keresztény lélek és a Krisztus Jézus közé álltak. Rombolta, hogy minden lélek az örök ideál: a Krisztus Jézus közvetlen közelébe férközhessék. Kereste az igaz kereszténységet, hogy általa megvalósulhasson a földön a Krisztus országa, istenországa.

Hogy hittani felfogásába vegyült bele a régi romokból is, az semmit sem von le nagyságából. Hogy a haladás útján nem jutott el addig a pontig, ahol sejtései valósággá válhattak volna, nem az ő hibája. Megölte a korszellem, melynek fölébe tudott és mert emelkedni. A korukat megelőzők szomorú tragédiája lett osztályrésze: a lelkében élő eszmei, ideális valóságot nem ténylegesíthette, realizálhatta önmagán kívül is, nem tehetette pozitív valósággá mások számára is. Megakadályozta ebben az öregség, Gyulafehérvár, Déva.

Szellemi örököseire vár a feladat, hogy megvalósítsák az ő lelkének messzevilágító eszményeit s teljesen fölépítsék az igaz unitárius kereszténységnek szilárd épületét, melynek alapjál ő rakta le.

Zoltán Sándor. ↘

Dávid Ferenc nyomain. ¹

1940 augusztus 30-án a bécsi döntés folytán kiragyogott a nap a 22 év óta sötét fellegekkel borított erdélyi égen. Igaz, hogy csak fele részén mosolygott tündöklő sugára. A másik felén talán még sötétebbek lettek a viharfelhők. Oh, de mégis mennyi örömet és boldogságot árasztott a régen nem látott áldott nap sugarainak a megjelenése. A gyászoló székely hegyek aranyszínbe öltöztek. Az emberek örömkönyveket sírtak. Az öregek újraszülettek. Az ifjak szárnyakat öllöttek. A betegek otthagyták nyoszolyáikat. Az álmok megvalósultak. A bilincsek lehullottak s a szabadság életadó levegője töltötte be a hegyeket és völgyeket. Ezt zúgták a havasok fenyői, s ezt énekelték az erdők madarai. Ezért valóban érdemes volt túrni, szenvedni és átélni 22 év sok keserűségét.

Oh legyen áldott az igazságot osztogató, gondviselő Isten, akinek atyai keze nemzetünket annyi vész és vihar között megtartotta, hogy most is bebizonyította hozzánk viseltető nagy jóvoltát s árvaságunkban erős várunk és paizsunk volt, s kihozott a szolgaság földjéről s megengedte, hogy hazánk, édes anyánk dajkáló keblére hajthatjuk le elfáradt fejünket. De bizonyára nemcsak a mi szívünk van tele imádságos érzésekkel, hanem ilyen-szerű imádságba olvadnak össze minden igaz magyar érzései és gondolatai, amidőn „Szent István koronája legszebb és legértékesebb ékkövé” visszakapta, s ez által a Csonkaország egy újabb területtel bővült és újabb kincsekkel gazdagabbá lett. Hiszen ebben a gyűlekezetben nem kell azt fejtegetni, hogy mi volt a múltban s mit jelent ma Erdély az anyaországra nézve. Nem külön ország, amelynek külön tervei, külön céljai és eszményei volnának, hanem annyira hozzátartozik az anyaországhoz, mint a testhez a kéz vagy a láb. Tulajdonképpen nem önálló egész, hanem csak földrajzi fogalom. Amikor önálló életet élt, akkor is az anyaországnak és

---

¹ Előadva 1940 november 15-én a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.

az anyaországért élt. A fejedelmi korszak dicsősége: a János Zsigmond, a Bocskai, Bethlen Gábor és a Rákócziak ideje az anyaország javát szolgálta. Földje, történelme, irodalma, természeti kincsei mind... mind magyar érték. Hegyei magyar védőbástyák, folyói nagyrészen ide folynak, útjai erre vezetnek. Meséi és legendái ősmagyar talajból fakadnak. A magyar és a székely olyan, mint a bibliai Mártha és Mária: egy töről metszett két virág. Egy házban, egy otthonban élnek s közös munkával tölthetik be hívatásukat. Akiket Isten testvérekül adott, azokat az emberek ok nélkül választják el egymástól. A vér a vért soha el nem felejtí és meg nem tagadja.

De minket unitáriusokat emez általános magyar érdekeken kívül más különös lelki kapcsolatok is elszakíthatlanul kötnek Erdély földjéhez. A mi vallásunk tisztán erdélyi vallás. Az erdélyi bércek ölében, a „nép szívében vert gyökeret hitünk.“ Szent e föld nekünk; mert ehez kötnek múltunk minden emlékei. Itt született meg az egyistenség dicső eszméje. Itt öltött testet a világon legelőbb az unitárius gondolat. Itt ringott egyházunk bölcsője. Itt tették nagykorúvá azon országos törvények által, amelyeket János Zsigmond uralkodása alatt hoztak, akinek születése 400-ik évfordulóját hálás kegyelettel éppen ez évben ünnepeljük. Nagyrészen ezen a földön zajlott le 374 éves történelmünk. Apáink itt vívták ki a hit és lelkiismereti szabadságot s itt örvendettek a kivívott szabadság áldásainak. Itt vívták a hosszú harcot törvényben biztosított jogaikért. Ez a föld élőtanúja azoknak a tenger áldozatoknak, amelyeket őseink hoztak, hogy az unitárius vallást a sötét századokon keresztül átmentsék az újvilágba, hol milliók lelkét boldogíthatja. Múltunk sikerei és szenvedései, örömei és keserűségei egyaránt e földhöz láncolnak. Itt teremtek a hitnek és áldozatkészségnek ama szép virágai, amelyek világszerte csodálat tárgyai és itt zúgtak végig azok a kiméletlen viharok, amelyek zsenge vetéseinket megsemmisítéssel fenyegették, de amelyeket az isteni gondviselés mégis javunkra fordított. Ami a zsidónak Jeruzsálem, a mohamedánnak Mekka, a katolikusoknak Róma: ugyanaz nekünk Erdély.

Irányítsuk tekintetünket ma is erre a földre s annak történelmi mezején és levegőjében keressük fel azokat a nyomokat, amelyek egyházunk alapítójának és mártirhalált szenvedett első püspökének az életútját, mint megannyi határkövek jelzik, hogy

mellettük egy-egy pillanatra kegyelettel megállva a régi fénynél gyűjtsunk új szövétneket.

A nagy embereknek még a lába nyomai is emelőleg, buzdítólag hatnak a késői nemzedékekre. Az a hely, ahol születtek, ahol eszméik, igazságaik elhangzottak, ahol jártak, keltek, küzdöttek, örvendettek vagy búsultak, ahol nagy dolgokat cselekedtek, vagy meghaltak: zarándok helyekké lesznek s az unokákat a nagyapák követéseire buzdítják. Sok ilyen, az ősök dicsőségétől megszentelt helyünk van nekünk magyaroknak, amelyeken a nemzeti önérzet és a lelkesedés virágai teremnek. Avagy minden keresztény nem sóvárog-e égő vággyal azokra a helyekre, amelyeket a Názáreti Mester lába nyoma érintett. Nem vágyunk-e látni Galilea szép mezőit, a Genezáret tavának kék hullámain, a Kármel hegyének szőlőtermő lankáit, a Jákób kútjának enyhet adó forrását. Boldogok azok, akik itt a Mester nyomában járva közvetlen közelből, mintegy az ő ajkairól hallhatják hegyi beszédét, gyönyörű példázatait, a béke a testvériség, a szeretet és megbocsátásról szóló tanításait. Próféta lesz az, aki a próféták nyomdokain jár. Nem csoda tehát, ha a keresztények a legnagyobb áldozatok árán is tömegesen keresték fel az úgynevezett Szentföldet, hogy ott áldozzanak a Jézus szellemének. Nem csodálkozhatunk azon a tenger áldozaton, melyet évszázadokon át az európai keresztények a keresztes hadjáratok által hoztak a Szentföld visszafoglalása céljából.

Ilyen Szentföld a mi számunkra Erdély, amelynek földjén és egyes városaiban szemtől-szembe találkozhatunk a mi egyházalapító püspökünkkel. Láthatjuk prófétai alakját, hallhatjuk trombita hangján ajkairól azokat a beszédeket, amelyek által itt új eget és új földet teremtett, s az istenegység hitének a feltámasztásával együtt ezt a földet a vallási türelem földjévé tette. Itt minden rög, minden porszem reá emlékeztet s Erdély egész vallástörténelmét az ő nemes szelleme hatja át,

Nem járhatjuk be a szép és kies Erdély egész földjét egy egyszerű előadás keretében. Pedig úgy hív és vonz *Besztercze*, hol Dávid Ferenc nyilvános pályáját megkezdette; *Marosvásárhely*, hol vallásunk szabadságát törvénybe iktatták; *Kolozsvár*, ahol a kerekdő, az óvári iskola és a főtéri templom a nagy tudású főpap dicsőségéről beszél, *Nagyvárad*, ahol az unitárius fejedelem gyönyörűséggel hallgatta papjának merész és győ-

zelmes vitatkozását. Ezek Isten jóvoltából külsőleg ismét a mieink. Ezeket bármikor felkeresheti hálás kegyeletünk.

De vannak helységek, amelyek ez idő szerint nehezebben megközelíthetők, amelyektől még mindig országhatár választ el, amelyek a tulsó parton maradtak, amelyekre szintén aranybetűkkel írta fel nevét Erdély reformátora s amelyek híven őrzik lába nyomát és nagy szelleme emlékét. Bár távol essenek tőlünk ezek a helységek ; tapossák bár ellenséges hadak ez ősi földeket s idegen szellem igyekezzék elhomályosítani a hozzájuk fűződő történelmi emlékeket és hagyományokat: azok mégis a mieink, mert a mi lelkünkhöz vannak forrva s a mi történelmünk ragyogó vagy sötét lapjai vannak rájuk írva.

Keressük és kövessük ma a tulsó parton a Dávid Ferenc nyomait, amelyek szellemi nagyságáról beszélnek, s amelyeken mintegy megjelenik előttünk prófétai alakja.

A Dávid Ferenc életével kapcsolatban, a tulsó parton történelmünk egyik szép darabja *Gyulafehérvárhoz* fűződik. Ez az ősi magyar város, amelyben a kath. püspökséget még Szent László királyunk alapította, amely fejedelmi székhely volt, hol Hunyady János, Hunyady László, Izabella királyné, János Zsigmond, Bocskai és I. Apafi Mihály síremlékei vannak: igen nagy jelentőségű a Dávid Ferenc élettörténetében is. Szülőföldjéről, Kolozsvárról korán ide jön a püspöki székhelyre, tanulmányai folytatása céljából. Itt szerezte az ifjúság amaz első benyomásait, amelyek rendszerint végigkísérik az embert egész életén s amelyek befolyásolják jellemét s irányítják pályáját. Gyulafehérvárt a Dávid Ferenc ifjúsága idején már a reformációt megelőző reneszánsz és humanista szellem hatotta át. A püspök és kanonokjai e szabadabb szellem hatása alatt éltek. Inkább rajongtak a klasszikus latin és görög tudományokért, mint az egyház hitelveiért s az egyéni szabadságot bilincsekbe verő rendelkezéseiért. Eme szabadabb szellemtől áthatva, barátságos szemmel nézték a reformáció térhódítását, sőt a kánonokok között voltak olyanok is, akik későbben hozzácsatlakoztak. Ez a forrongó állapot nagy hatással volt a Dávid Ferenc látni és tudni vágyó ifjú lelkére. Vágyak és eszmények ébredtek lelkében. Mélyebben behatolni a közeledő új világ titkaiba. Közelebről megismerni azt a fényforrást, amelynek egyes sugarai már itt is izgalomban tartják a lelkeket. Eljutni Wittenbergbe, ahonnan a Luther és Melancthon szelleme hódító útjára indult.

Ezek a vágyak és remények elhatározássá érlelődtek a férfi-kor küszöbén álló ember lelkében.

Az isteni gondviselés emez elhatározás megvalósításának anyagi feltételeiről gondoskodott. Két humanista gondolkozású kánonnok: Medgyes Ferenc és Pesti Gáspár anyagi támogatása lehetővé tette, hogy 1545-ben Wittenbergbe menjen s ott mintegy négy évet töltsön a Melanchton lábainál. Így adta meg Gyulafehérvár Dávid Ferencnek azt a lendítő lökést, amely őt a reformáció göröngyös, de dicsőséges útjára vitte, amelyen folytonosan előre haladva az unitárizmus csúcspontján állott meg.

De Gyulafehérvárhoz későbbben még szorosabban kapcsolódott a Dávid Ferenc élete s e városnak még többet köszönhet az unitárius reformácló. Két nevezetes hitvita zajlott le itt, amelynek főhősei Dávid Ferenc és Mélius Péter voltak. Az első 1566 április 24—27 napjain folyt le, amelyen először próbálkozott az unitárius gondolat nyilvánosan is utat keresni a lelkekhez, ami a Méliusék heves ellenállása miatt, ha nem is sikerült, de az utat nagyon megegyengette és előkészítette. Mert a vita eredményeképpen kimondatott, hogy a szentháromsággal kapcsolatban használatos régi teológiai kifejezések elvetendők s helyettük bibliai kifejezések használandók. Ez pedig, ha nem is egész, de félsikernek mondható, mert az új kifejezések, új fogalmakat is szülnek. Emellett ezen hitvitán tűnt fel Dávid Ferencnek nagy vitázó készsége és a Bibliában való rendkívüli járatossága. A másik nagy hitvita Gyulafehérváron 1568 március 8—18 napjain folyt le. Az eredetileg Tordára hirdetett hitvita helyét „a fontos üggyhöz illő nagyobb tisztesség és méltóság tekintetéből“ tette át a fejedelem Gyulafehérvárra. A 10 napos vita külsőleg is a legnagyobb fény és ünnepélyesség között folyt le. A fejedelmi palota nagyobbik termében minden reggel megjelent a fejedelem udvarával együtt s türelmesen hallgatta azokat a vitákat, amelyekben a Biblia és teológia, a zsinatok és az egyházi atyák, az okosság és a dialektika, a gúny és a megfélemlítés minden fegyverét csatarendbe állították a küzdő felek, hogy vélt igazságukat bizonyítsák és megfoghatóvá tegyék. Ebben az óriási szellemi tornában különösen kiemelkedett a Dávid Ferenc tudása és ékesszólása, aki hatalmas ellenfelével szemben a szentháromság hagyományos formáját nemcsak ízekre szedte, hanem az istenegység hitét a történelem, a Biblia és a józan értelem alapján olyan világitásba helyezte, hogy

a fejedelem udvaraival együtt ezt a hitet fogadta el. A Dávid Ferenc nagy sikerét bizonyítja az a lelkes fogadtatás, amelyben Kolozsvár város közönsége részesítette a diadalmasan hazatérő vezért, aki a hagyomány szerint egy kerek körül beszédet tartott a fogadására összesereglett közönségnek, amelynek hatása alatt az egész város az ő vallását fogadta el.

De Gyulafehérváron még más babérok is teremttek Dávid Ferenc számára. Mint a fejedelem udvari papja sokszor megfordult e városban s trombita hangjával s a bibliai igazságokon alapuló beszédeivel elragadta a fejedelmet és udvarát. Itt jelentek meg a királyi nyomdában a reformátori könyvei, amelyekben az egyistenség hitét tudományos alapon is bebizonyította.

A gyulafehérvári fejedelmi palota arculata és hangulata azonban egészen megváltozott a Báthoriak uralma alatt. Most ismét itt látjuk Dávid Ferencet. De minő más a helyzet. Az, aki egy életen keresztül a lelki szabadságért harcolt, most fogoly. A diadalról-diadalra haladó vezér, most megtört, elfáradt beteg; aki elragadó szónoklataival egy ország népét vitte magával a reformáció különböző lépcső-fokain, most saját védelmére kénytelen szószólóról gondoskodni. Azokat, akik eddig kegyeit keresték s boldogok voltak, ha barátságába fogadta, most ellenségei táborában látja. Akik eddig igazságaiért lelkesültek, most megtagadják, mint Judás Jézust és vádlói sorában állanak. Azon a helyen, hol legszebb sikereit aratta, hol, mint a jézusi igazságok bátor és hő képviselőjét, győzelmes vezérét körülrajongták, bálványozták: most a kancellár ajkairól kénytelen hallani a szigorú ítéletet: „A méltóságos fejedelem az egész ügyet megértette, hogy te agyad tanácsát követve, az egyház beleegyezése nélkül ezen istentagadó, kárhozatos és hallatlan káromlásra vetemedtél s az ország törvényei ellenére újjításokat tettél: önagysága azért érdemed szerint megbüntetve például állít, hogy az másokat is hasonló örült újjításoktól visszarettentsen“. Gyulafehérvár felett az addig tündöklő fényben ragyogó nap sötét felhőbe borult, de azért Gyulafehérvár a mienk marad s Dávid Ferenc szellemi nagyságának hirdetője s egyházi történelmünk egy jó részének elidegeníthetlen színtere.

A Dávid Ferenc élettörténete kapcsolatban van *Nagyszebennel*, e régi szász várossal is, amely Kolozsvár mellett a második nagy jelentőségű helysége volt Erdélynek. E város a budai bírónak, Pemplinger Márknak a védelme alatt legelőször fogadta el a lutheri

reformáció igazságait. Lakói nagy lelkesedéssel hallottak a Wittenbergből nem régen hazatért Dávid Ferencről s az ő itt-ott erőteljesen megnyilatkozó reformátori törekvéseiről. Ugyanakkor, amikor Kolozsvárra meghívást kapott a plébánosi állás elfoglalására, Nagyszebenből is hasonló meghívást kapott. Nem könnyű volt a választás; mert mind a két helyen nagy feladatok vártak a reformáció forrongásai közben a lelki vezérre, de mind a kettő nagy kitüntetést jelentett annak, aki helyét megtudta állani. Nehéz belső habozás és lelki tusakodás után mégis a kolozsvári meghívást fogadta el. Ennek a javára billentette a mérleget az a tény, hogy itt született s a gyermekkori első benyomások és emlékek ide vonzották. Milyen különösek és megfoghatatlanok az isteni gondviselés útjai! Ez az egyszerű választás kiszámíthatatlan befolyással volt a Dávid Ferenc további életére s az egész erdélyi magyarság történetére. Mert ha Dávid Ferenc ebbe az erős szász környezetbe jut, minden bizonnyal megmaradt volna annak nyelve és vallása mellett s így a magyarságra nézve örökre elveszett volna. De ő megérezte az idők jelét. Ettől kezdve a szászoktól mindinkább elfordult s közeledett a magyarság felé, amelynek történetében később döntő szerepe volt s amelyre reformátori munkájával és vallási türelmességével világraszóló dicsőséget hozott.

Nagyenyed, ez a Maros völgyében fekvő város, amely magyarságáért és vallási szabadelvűségeért annyi megpróbáltatáson ment keresztül a múltban, szintén jelentős határkö a Dávid Ferenc életútjában. Ilyenné tette az Úrvacsora kérdésében folyt nagy hitvita. Az Úrvacsora kérdése sok vitára adott okot és alkalmat külföldön. Ez képezte a legáthidalhatatlanabb ellentétet Luther és Zvingli között, ami miatt a reformáció két ágra szakadt. A Kálvin közvetítő felfogása sem tudta egy táborba gyűjteni a reformáció híveit. Sőt Luther és Melancton között is nézeteltérések voltak e kérdésben. E kérdés körül folyt viták nagy hullámokat vertek Erdélyben is.

Dávid Ferenc, mint kolozsvári pap és a lutheri egyházak püspöke kezdetben Luther felfogását vallotta, amely szerint az úrvacsorai kenyérben és borban benne van a Jézus teste és vére. Ezen felfogása győzelmeért elszánt harcokat vívott Kálmáncsehi Mártonnal, az első Kálvin hitű reformátorral Erdélyben. E vitákban, bár külsőleg fényes győzelmeket aratott, de lelkében mégis ő lett a legyőzött. A viták folyama alatt belátta, hogy a Kálvin felfogása

közelebb van a bibliai igazsághoz, mint a Lutheré. De emellett úgy gondolta, hogy ezen az alapon inkább lehet egyesíteni az erdélyi magyarságot és szászszágot: elhagyta előbbi felfogását s a Kálvin-féle hithez csatlakozott. Újabb heves hitviták indultak meg, amelyekben Dávid Ferenc és Mélius egyúton haladva igyekeztek győzelemre juttatni a Kálvin felfogását s ez úton az erdélyi reformációt egy közös mederbe terelni. Azonban a két bátor reformátor elszánt törekvése hiábavalónak bizonyult. A szász-ság merev ellenállásán, amely a Luther felfogásából egy hajszálnyit sem engedett, minden kísérlet megtörtött. Még egy utolsó kísérlet történt Nagyenyeden az oda 1564. április 9-re* összehívott zsinaton. Erre a zsinatra János Zsigmond fejedelem biztosul Blandrata Györgyöt küldötte ki. Itt ismerkedett meg Dávid Ferenc vele, amely ismeretségből előbb barátság, de később Dávid Ferenc tragédiája fejlődött ki. Ezen a hitvitán Dávid Ferenc végképpen meggyőződött arról, hogy az erdélyi reformációt a százszok makacssága miatt nem lehet közös nevezőre hozni. Ezért ezen szándékáról végleg lemondva, kizárólag a magyarsághoz csatlakozott. Előbbi lutheránus püspökségéről lemondva a Kálvin hitű magyarságnak lett a püspöke. Ezért jelent Nagyenyed forduló pontot Dávid Ferenc életében.

Torda csaknem egy jelentőségű a Dávid Ferenc élettörténetében Kolozsvárral. Ez az Aranyos balpartján fekvő ősi város, amelynek keletkezése a mondák ködébe vész el, egyike a legrégebb magyar városoknak. Fekvésénél fogva nagy szerepet játszott Erdély hadászati és politikai történetében. A Keresztes mezőt úgy lehet tekinteni, mint Erdély Rákosmezejét. Nemzeti történelmünk sok kiváló eseménye fűződik hozzá s magyarságánál fogva Erdély központi helye volt, hol országgyűléseket tartottak s az ország rendei itt tanácskoztak nagy és elhatározó kérdésekben.

A mi egyházunk történelének egy jó része itt játszódik le. Ide vezetnek a Dávid Ferenc élettörténetének a nyomai is. Miután az igazságokat kereső lelke a Kálvin tanításában sem találta meg azt a nyugvó pontot, amelyen végképpen megállhatott volna, s különösen a szentháromság hitét látta olyannak, amely mind a Bibliával, mind a józan ésszel ellentétben van: újabb tanulmányai és elmélkedései alapján, kialakított lelkében egy újabb evangéliumi vallást. Ezt az evangéliumi vallást, melyet kezdetben „orthodoxa fides“-nek, vagy „az egész Szentírásból való igaz tudomány“-nak

s később unitárius vallásnak neveztek *Tordán* az 1567-ben tartott zsinaton fejtette ki legelőször három pontban. Itt tűntek fel legelőbb az unitárius vallás hajnal-sugarai. Itt buggyant ki az az ősforrás, amely lassankint növekedve az egyisteniség hitének áldásával gazdagította Erdélyt és a világot. Itt, ez első hitvallásban vetette el Dávid Ferenc azt a mustármagot, amelyből kifejlődött az unitárius egyház élőfája.

De ennél még nagyobb jelentőséget kapott Torda a következő 1568-ik évben a vallásszabadság kimondásával, Bizonyára mindnyájan ismerjük azt a Kriesch Aladár festőművész által festett szép képet, amely ennek a vallásszabadságnak a kihirdetését ábrázolja. A képen a festőművész ihletének a hatása látszik, de az bizonyára történelmi tanulmányokból szűrődött le. Ezért az a kép mutatja Dávid Ferenc történelmi alakját és szerepét a vallásszabadság kimondásában. Mind Tordának, mind Dávid Ferencnek örök dicsősége, hogy olyan időben mondották ki a vallásszabadság magasztos elvét Erdélyben, amikor Európa más országaiban tüzzel és vassal üldözték a vallás szabad megnyilvánulását s ez által Erdélyt a vallásszabadság „klasszikus“ földjévé tették.

Dávid Ferenc bízott is tordai híveiben. Amikor már a viharfelhők tornyosultak feje fölé, amikor az innovációs törvényt, mint csapdát állították elébe a Báthoriak: akkor Tordára hívott zsinatot 1578-ban, hogy védekezék az ellenséges áramlattal szemben. E zsinaton 322 lelkész sorakozott fel nagyhirú és nagytekintélyű püspöke mellett s beható tanácskozás után egy értelemmel kimondották a *communis profécia* elvét, hogy a zsinatilag meg nem állapított hittételekről szabadon lehet vitatkozni. Amikor a külső hatóság az unitárius egyházat a legszűkebb területre szorította, akkor Kolozsvár mellett Tordát jelölte meg olyan helyül, ahol zsinatot tarthatnak az unitáriusok.

De Torda is érdemes volt a bizalomra, mert, amikor az egész erdélyi közhangulat Dávid Ferenc ellen fordult, Torda akkor is kitartott mellette. Sőt 1579. április 20-ára a Dávid Ferenc pere tárgyalására Tordára országgyűlést hívott a fejedelem. De a mellette megnyilatkozott közhangulat miatt elő sem vették e kérdést, hanem azt egy későbbben Gyulafehérváron tartandó országgyűlésre halasztották. Hogy az unitáriusok milyen nagy súlyt helyeztek későbbben is Tordára, annak beszédes bizonyossága az, hogy a Dávid Ferenc

szellemi örökségének a fenntartására a legutóbbi ideig ott egy középfokú iskolát tartottak fenn.

Innen már csak a *dévai* várba kisérvetjük el a mi egyház-alapító első püspökünket. Abba a várba, mely a legenda szerint Kőműves Kelemenné vérével épült, amely századokon át vajdak székhelye majd uralkodók versengésének a tárgya, háborús összeütközéseknek a központja és végül hősöknek és gonosztevőknek a börtöne volt. Ebben a várban halt meg Dávid Ferenc 1579. november 15-én. Öt hónapos szenvedése és az igazságért szenvedett mártirhalála ezt a helyet szentté avatja előttünk, ahova csak oldott sarúval közeledhetünk. Zarándokhely, melyet felkeresni, minden unitáriusnak olthatatlan vágya, hogy ott a mártirpüspöknek ismeretlen sírjánál tanulja meg lánggal égni, buzgón áldozni azért a vallásért, melyet az a kor nem értett meg, de amely az emberiség szellemi műveltségének haladásával mind többeknek lesz a világossága és lelki nyugalma.

Mélyen tisztelt közönség! Változik minden e földön. Egyik eszmeáramlatot a másik váltja fel. Nemzedékekre újabb nemzedékek jönnek. Egyik uralomra a másik következik. Országok omlanak össze s országhatárok változnak meg. Királyi trónok borulnak fel. Az ősök sírhalmaikat idegenek taposhatják s atyáink földje az ellenségnek teremhet mindennapi kenyeret. De a Dávid Ferenc lába nyomait nem temetheti el az idők vihara, prófétai nagyságát nem törpítheti le az elfogult történetírás és szellemének fényét nem homályosíthatják el a sötét korszakok; mert ő a szellemi haladás apostola s az isteni igazságok prófétája volt, aki örökkévaló javakkal gazdagította az emberiség lelki tárházát.

Vári Albert.

Emlékezés

(Dávid Ferenc halála évfordulóján 1940. november 17-én).

Unitárius vallásunk ezekben a napokban Dávid Ferenc mártir-halálára emlékezik. Annak a vallásos prófétának sziklasírjánál állnak ma meg az unitárius emberek, aki magyar földön s lángoló magyar hittel alakította ki a lelkek mélyén szendergő vallást s aki folyton tisztuló istenes világnézeteiért rendületlen meggyőződéssel harcolt és halt msg.

Emlékezésünk alaphangja a mélységes komolyság, de nem a szomorú bánat, nem a tompa fájdalom. Amikor hősokei idéz a lélek, sohasem sír és sohasem panaszol. Ilyenkor tiszta, meleg büszkeség ömlik át rajtunk s visszaparancsolunk minden könnyet, mert akinek szelleme érkezik hozzánk önelhatározásból, kemény férfias magatartással vállalta a halált. Élete magyar élet volt s halála is magyar. Mondják, hogy egyetlen nemzet fia sem tud olyan szépen meghalni, mint a magyar. Ezért olyan megrázó a Szózatban a „jobb kor“ és a „nagyszerű halál“ dilemmája. A magyar ezer szép halállal váltotta meg jogcímét a magán küzdelmes életre s Dávid Ferenc halála is megváltotta volt nekünk, mert az a mód ahogyan hőssé tudott lenni, csodálatos erkölcsi tartalmat kölcsönzött lényének, munkájának és meggyőződésének s ez a halál tudott misztikus kenyérré válni, mely táplált nemzedékeken keresztül gúnyolt és üldözött unitárius ezreket. Nem tehetünk róla, de valahányszor szellemi alakjának finom és összetett vonásait rakosgatjuk, mindig akaratlanul is hosszasan simogatjuk benne ezt a szint, mely hamisítatlanul és természetesen magyar.

Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonytal meg van ez a mi népünk és országunk között, Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett, képzeletünk, érzésvilágunk, kultúránk, imádságaink az itteni tájak és éghajlat színeiből benyomásáikól, hangulatából szűrődött. Nemcsak ez a föld őrzi életünk és történelmünk vibráló vonásait, mi is elválhatatlanul hordjuk

magunkban ennek a földnek ezerféle emlékét. Amikor *a mi* földünk-ről beszélek, az ezeréves országot értem, a hegyektől félkörben koszorúzott földet, azt a darabját Isten világának, mely olyan, mint egy leszelt kenyér, kikanyarítva az egész mindenségből s amelyet külön magyar globusnak nevezhetünk. Ez a szép kerek terület a magyar lélek szülőháza, ez a magyar vér vegyítődénye és magyar imádság megformálója. Ennek a földnek keleti szakaszán formálódott, vívdott gazdaggá, szédületes erejűvé Dávid Ferenc lelke. Életének nagy pillanatait, elhatározó mozdulatait itt az erdélyi hegyek alján viruló városok jelzik. Kolozsvár, Fehérvár, Beszterce, Torda, Nagyenyed, Medgyes, Nagyvárad, Marosvásárhely és Déva, mind emlékezetes állomásai nyugtalanul kereső és megnyilatkozó lelkének, szent történelmi földek, melyek külön-külön járultak hozzá drága vallásunk megfogalmazásához. Külön-külön adták össze a mélység erejét, a magasság tisztaságát, a napfény melegét és az alkonyat nyugalalmát. Sokszor úgy érezzük, hogy ezeknek a történelmi helyeknek a sorsa egyúttal Dávid Ferenc vallásának sorsa. Sokszor zavar és fájdalmasan zavar, hogy e történelmi helyek között határvonalak húzódnak s bénító a gondolat, hogy ha valakinek vallásos lelkesedésében most kedve támadna virágot vinni a dévai börtön sziklamaradványaira, vállalkozása sok akadályba ütközne.

De ha a történelem és gondolat távlatában mérjük meg Dávid Ferencet, éppen abban találjuk nagyságának egy jelentős vonását, hogy olyan vallásos örökséget hagyott reánk, melynek értékét, átfogó, átmelegítő hatását nem korlátozzák határok. Minden unitárius tudja ma már, hogy vallása világvallás. Addig tartanak határai, ameddig a benne levő erkölcsi, lelki és világnézeti erők kisugároznak, ameddig eljutnak tartalmának értelmi őszinteségen alapuló megnyugtató, lelkesítő és boldogító színei. Ameddig van a világon egyetlen ember, aki minden földi, selejtes, külsőleges gondolattól mentes, tiszta Istenútat szomjúhoz és keres.

Dávid Ferenc ezt a vallást merőben életszínüvé tette s az emberi lelki megnyilatkozás nyersanyagát, a vallásos képzeteket úgy fürdette meg az értelem kristályfürdőjében, úgy tisztította, hogy annak örök vonásai tündöklően ragyoghassanak. Mert volt és van a történelem rendjén született vallások lelki testén, vagy éppen lelkében sok olyan felesleges, vagy káros lerakódás, tapadás, mely kikerülhetetlenül megszámlálhatja egyes vallások életének

napjait. Ezért tudunk igazat adni egy nagy gondolkozónak (Whitehead), ki az elmúlt években egy könyv terjedelmén át tudta bizonyítani, hogy a „vallás nem feltétlen jó dolog, lehet az nagyon rossz is“.

A vallások, mint felekezetek, mint intézmények nagyon sok „emberi elemet“ tartalmaznak. Es ez a történelem különböző pontjain belekerült emberi elem a vallást inkább a sír felé viszi. Az ember mindig szerette a földi dolgokat s hajlamos volt arra, hogy legszentebb belső élményeit is elhomályosítsa, azzal, ami veszendő, azzal, ami külsőleges, ami nem lényeges és ami mulandó. Sok vallás elvérzett már azért, mert a legszükségesebb belső tisztogatás elmarad vele kapcsolatban. A halott vallásnak száma — egyesek szerint — nagyobb, mint az élő vallásoké és ezek nem azért pusztultak el, mert külső erők megölték, hanem azért, mert önmagukban a mulandóság magvát rejtegették.

Ezt a szükséges belső tisztogatást indította el Dávid Ferenc, az igazán protestáns próféta s ezt a szellemet hagyta becsülendő örökség gyanánt reánk. Ebből a szellemből származott századokon át minden szent előny és minden mélységes tragikum, mely emelt vagy sújtott minket. Ez tette sajátos jelenséggé vallásos életformánkat s tette külön részévé mindazt, ami unitárius. Ez adott dicsőséges alapjellegét a szabadság szellemével átítatott erdélyi léleknek s mégis ennek köszönhetjük, hogy a világ legárvább felekezete vagyunk s mostoha gyermeke a kereszténységnek.

Különös végletek között őrlődő emberi hivatástudatot hirdetünk a dévai ember szellemében. Kevesen vagyunk, legkevesebben minden keresztények között, de a csillagokon túl is hirdetjük, hogy ez igazság akkor is igazság marad, ha az egész világ elfordul is tőlünk. Mert amint ő olyan sokszor hangoztatta — az igazság ereje nem attól függ, hogy hányan vannak mellette s hányan küzdenek érette.

Kicsiny vallásos közösség vagyunk nagy egyéniségekkel, mint ahogy vannak nagy közösségek is, törpe egyéniségekkel. Nincsen a világnak még egy olyan forrása, mely annyi nagy lelket ajándékozott volna az emberiségnek, mint az a szellem, melyet unitáriusnak mondunk. Igaz, hogy ebből áldás származik, de nem egyszer éreztünk kell, hogy az egyéniségek külön részei néha megnehezítik számunkra a határozott, egységes közösségi tudat kialakulását.

Olyan vallást kaptunk örökségül, melynek igazságaiból, szépségeiből többet vetünk, mint bármilyen más magvető s mégis sokkal kevesebb lelket tudunk belearatni közösségünk kéréjébe, mint ahányat mi indítottunk szárba. Sokkal többen élnek szent eledeleivel, mint amennyien ezt nyíltan meg is vallják.

Vallásunknak azonban mindez sorsa, küldetése s amíg vannak lelkek, kik ezt meggyőződéssel hiszik, addig ez a küldetés él és cselekszik.

Vannak, akik azzal vádolnak, hogy vallásunknak csak igazságai vannak, de melegsége, áhítata nincs s így le kell mondania arról, hogy húsból és vérből való emberek lelki harmata legyen. Tagadhatatlan, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy Kolozsvár ősi falai között Dávid Ferenc nyugtalan, küzdelmes lelkében elindult ennek a vallásnak a történelme, egész mostanáig a felfedezhető arculatán valami kemény, talán hideg vonás van. A küzdelem, minden küzdelme elmaradhatatlan szent vonása. Ez az árnyalat még sokáig ott fog küzdeni arcán, mert a küzdelem még sokáig tart, de aki közel hajol az unitárius lélekhez s aki abba mélyen belenéz, felfedezi ott a komoly, mély tüzet, vagy olykor forrón szunnyadó parazsat, megérzi benne az áhítat égi illatát, a szent vágyódások selymes szárnyalását, s Istenhez kapcsoló imádságot. Mindezt azonban csak akkor veszi észre, ha közel hajolunk hozzá, mert az unitárius lélek érzelmei mélyek és nem mindennapiak. Áldott ünnepi percek kellene ahhoz, hogy embereket ölelni tudjanak.

Amikor most Dávid Ferencre emlékezünk, lelkünk melegségével átöleljük szellemének drága örökségét s alázatos imádsággal kérjük a jó Istent, adjon nekünk mindnyájunknak erőt ahoz, hogy vallásunk szellemében nagy szolgálatot tehessünk magyar nemzetünknek és az egész világnak.

Dr. Fikker János.

Dávid Ferenc a szombatosság vádja alatt.

A „Magyar Történelmi Társulat“ „Erdély“ címmel nemrégén egy nagyszerű könyvet jelentetett meg. A könyvben Teleki miniszterelnöktől kezdve szóhoz jut az anyaország több illusztris, nagy fia. Tudásuk legjavát nyújtják az írók, egy minden vonatkozást felölelő képben s úgy adják át nekünk a könyvet, mint egy drága ajándékot a hazatérés megindító emlékére. Erdélyt mutatják be az erdélyieknek, az igazi Erdélyt s nem a külföldnek szánt propaganda portékát vagy a nekünk szóló 22 éves torzszülöttet. Olvasás közben az a határozott benyomásunk alakul ki, hogy a könyv minden szavát a jószándék, a higgadt megfontolás, körültekintő oknyomozás és szeretet szüli. És annál kellemetlenebbül érint az a néhány véletlen, vagy irányzott megjegyzés, mely a könyv egyik fejezetében Dávid Ferencről szól. Makkai László, ki tősgyökeres erdélyi, az erdélyrészi reformációt tárgyalván Dávid Ferencről ezeket mondja: *„Dávid Ferenc, a kolozsvári varga fia, az erdélyi kritikus, kétkedő, szenvedélyes igazságkereső szellemnek szinte jelképes jelentőségű képviselője. Előbb katolikus plébános, majd sorban luteránus, kálvinista, unitárius püspök, végül a szombatos szekta megalapítója és vértanúja.“* S hogy kétség ne maradjon bennünk aziránt, mintha tévedne, más formában is megismétli állítását, mondván: *„Dávid Ferenc vonta le a reformációnak legszélsőségesebb következtetéseit, megalapítva előbb az unitárius majd a szombatos felekezeteket.“* Makkai csak egyet felejtett ki, Dávid Ferencet *rajongónak* nevezni. Ezt azonban kipótolta Révész debreczeni református püspök, ki a magyar Biblia-fordítás emlékünnepe Dávid Ferencnek még német származását sem tudta megbocsátani. Nem is csodáljuk, mert Révész sem akkor nem bírta volna, sem most nem bírja el az idők szellemét. Elvakítja a jellegzetes ortodox gyűlölet.

Nekünk most nem lehet célunk a kis törvétekre felelni, sem elfogult embereket meggyőzni, mert ismerjük a falra hányt borsó meséjét. Azonban önmagunkra döbbenve kötelességünk múltunkat tisztán feltárni s nagyjainkat a történelmi megítélés méltó helyére emelni, hogy ezáltal adjuk meg a leghatásosabb feleletet. Dávid Ferenc szellemi nagysága jóformán még kiaknázatlan. Életkörülményei még unitárius olvasó közönségünk előtt sem eléggé ismereteseek. Csoda-e, ha az elfogultságtól nem teljesen mentes, más hitfelekezethez tartozó történetíró gyakran mellé fog az igazságnak. Kiáltó szükség van az unitárius történetírás teljes erejű kibontakozására. Fényt és még több fényt vetni a múltra, amely most még csak homályban dereng. Lelket és munkát kell kölcsönözni azoknak, akik ezt a nemes missziót vállalták és vállalják, hiszen múltunk megbecsülése önmagunk megbecsülését és emelkedett szellemiségét jelenti. János Zsigmond — hála P. Szentmártoni kitaró munkájának — a magyar történelem nagyjai sorában kezdi elfoglalni az őt megillető helyet. Most a „fejedelem papja“ következik. A régi dicsőség feltárása nemcsak a múlt köré fon babérkoszorút, hanem a kutató homlokára is.

Simén Dániel.

A Vasady-kódex eredete.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzött Vasady-kódexre vonatkozó eddigi kevés irodalom¹ még nem vizsgálta a kézirat eredetét. Kiegészítésképpen az alábbiakban ezzel foglalkozunk.

A kódex egyházi és világi énekeket tartalmaz az ellenreformáció korából. Az énekszerzők vallása, az egyes énekeknek protestáns énekes könyvekben való előfordulása, valamint a világi énekek határozottan bizonyítják, hogy a kézirat protestáns eredetű.

Szerzőjük vallásánál fogva protestáns eredetre vallanak az alábbi énekek:

A *Psalmvs 51* című zsoltár (78. b. l.) versfőiből: *Lvdvvicvs* olvasható ki. Ez a Ludovicus valószínűleg Szegedi Lajos,² aki 1525-ben krakói ösztöndíjas s 1564-ben kolozsvári magyar pap. Három év multán unitárius s a bibliafordító Heltainak munkatársa lett.

A *Josefnec Istoriaja* tárgyú hosszabb elbeszélő költemény (90. b. l.) szerzője az utolsó versszak tanúsága szerint: *nagy Bannjai Mattyas*. Erről a Nagy Bánkai Mátyásról, a nagyszombati protestáns gyülekezet papjáról vagy iskolamesteréről köztudomású volt, hogy üldözött, börtönfogságot is szenvedett protestáns.

A *Cantio Optima* című és *Siralmas Ennekom* kezdetű versnek (120. a. l.) a szerzője az utolsó versszak bizonyossága szerint Bornemissza Péter. Ez a vers Bornemissza legrégebb fennmaradt verse³ s ez az egyetlen világi tárgyú éneke.

¹ Erdélyi Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVIII-ik században*, Budapest, 1899, 75. l.; Dézsi Lajos: *A Vasady-kódex*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1913, 14–27. l.; *Régi Magyar Költők Tára*, VIII., 21., 22., 435., 442., 449. l.; *Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára IV. kötetéhez*, 269. l.; *Jegyzetek a Régi Magyar Költők Tára VII. kötetéhez*, 349., 370–382., 402. l.; Honti János: *A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1930, 304–321. l.

² Régi Magyar Költők Tára. VIII., 442. l.

³ Kiadta Beöthy: *A Magy. Nemz. Irod. Tört. Ism. I.*, 241-ik l. és Szilágyi a Régi Magyar Költők Tárába, VII., 207. l.

A *Satis elegans* című és *Emlekozzel meg te giarlo embor* kezdetű vers (115. a. l.) szerzője Szerémi Illés, aki Sztárai Mihály utódaként laskói lelkész volt.

A Vasady-kódex protestáns eredetét bizonyítja az a tény is, hogy számtalan vallásos énekét más protestáns énekeskönyvekben is megtaláljuk. Így a vérrokonság kétségtelen a Vasady-kódex s az alábbi énekeskönyvek között:

A lutheránusok számára 1593-ban megjelent Bártfai énekeskönyv 350. lapján a Vasady-kódexnek *Docí Ilona* című és *Diczerlek tegodet* kezdetű versét (113. b. l.), a 345. lapján pedig kódexünknek *Cantio Optima* című és *Menniei felsegnek ura* kezdetű énekét (120 b. l.) találhatjuk meg.

A Bornemissza Péter 1582-ben megjelent énekeskönyvének CCLVI. lapján a Vasady-kódexnek *Cantio Optima* című és *Oh enket szeomejm* kezdetű énekét (70. a. l.), a CCLXX—CCLXXVII. lapjain *Az Jacob Patriarcanak Fiarol Valo Szep Enok-ét* (90. b. l.),¹ a CCLII, lapon *Lavda Anima Mea* című énekét (III. b. l.), CCLIV. *Docí Ilona* című versét (123. b. l.), a CCXXIII—IV. leveleken *Cantio Pvlchra* című és *Mindonok meg haliak* kezdetű énekét (114. b. l.), továbbá a LXXXVII—VIII. lapokon *Cantio Pvlchra* című és *Az ur isten nekom* kezdetű versét (121. a. l.), végül a CCLII—III. leveleken *Cantio Pvlchra* című és *Nez mi reank* kezdetű énekét (123. b. l.) olvashatjuk párhuzamosan.

Huszár Gál 1574-ben megjelent énekeskönyvének XL. lapján a Vasady-kódexnek *Himnvs* című és *Latod isten* kezdetű énekét (86. a. l.) találjuk.

Szegedi Gergely, debreczeni református pap énekeskönyvének 202. lapján a Vasady-kódexnek *Etel vtan valo halaadas* című énekét (77. b. l.), a 40. lapon a Vasadynak *Psalmvs 51* című és *Legi irgalmas* kezdetű zsoltárát (78. b. l.), a 177—178. leveleken *Fidvcia ad Deum* című és *Segitseglv hiank* kezdetű énekét (82. a. l.), a 161—62. leveleken *Oratio Dominica* című és *Mi kegios atiank* kezdetű versét (95. a. l.), továbbá a 44—46. leveleken *Cantio Pvlchra* című és *Irgalmaz Vr isten* kezdetű énekét (87. a. l.), végül a 65. lapon *Cantio Pvlchra* című és *Mindonok meg haliak* kezdetű versét (114. b. l.) találhatjuk párhuzamosan.

---

¹ Ez a vers a Vasady-kódexben az éneknek 1580-ban kiadott szövegéről készített másolat.

Az 1592-ben megjelent Gönczi-féle énekeskönyvben a Vasady-kódexnek *Hallgassuk fwgielmetesen* kezdetű énekét (66. a. l.) olvashatjuk.

Kódexünknek vannak olyan énekei, melyek nemcsak szórványosan, de egyszerre több protestáns énekeskönyvben is fellelhetők. Így a *Psalms 51* című és *Haborusaga dauid kiralnak* kezdetű éneke (116. a. l.) még megvan az 1566-os Váradi énekeskönyvben, Szegedi könyvének 41—43. levelein, Huszár Gál könyvében az LIX. lapon, Bornemisszánál CIII—IV. leveleken és a Gönczi-féle énekeskönyvben. Az *baluani imadok ellen* című és *Folseges Isten* kezdetű versét (123. a. l.) még megtaláljuk Szegedi könyvében a 145—46, Bornemisszánál az LI. lapon. A protestáns énekeskönyvekben közkedveltségnek örvendő 51. zsoltár: *Legi irgalmas Vr* a Vasady változatán kívül még megtalálható a Váradi és Bártfai énekeskönyvben, továbbá a Szegedi, Huszár és Bornemissza könyvében. Végül kódexünknek *Satis Elegans* című és *Emlekozel meg te giarlo ember* kezdetű éneke (115. a. l.) a Bártfai énekeskönyv 376. lapján, Bornemissza könyvében a LXXV., Gönczinél a 349. lapon előfordul.

Kódexünk protestáns eredetét bizonyítják a benne levő világi énekek is. Ezek egyike *Cantio de Matrimonio*¹ című hosszabb költemény (71. b. l.), melynek szerzője az utolsó versszak bizonyossága szerint Batizi András, a Szilágyság reformátora. Versét a Vasadyn kívül több protestáns énekeskönyv is tartalmazza: Szegedi Gergelyé (196. l.), Huszár Gálé (205. l.) és a Bártfai énekeskönyv (71. l.).

Tartalmánál fogva föltétlen protestáns eredetre vall kódexünknek egy másik világi tárgyú verse: *Cantio Boczcai* (75. b. l.), melynek ismeretlen szerzője kegyelettel, szinte imádatlal emlékezik meg a protestáns Bocskai Istvánról. A költő a földi atya elvesztése után (a mérgezésről elterjedt hírt élesen hangsúlyozza) a mennyei atya eljövételének reményében talál megnyugvást.²

A fenti bizonyítékok kétségtelenné teszik a Vasady-kódex protestáns eredetét. Az alábbiak azt tanúsítják, hogy a protestáns felekezetek közül az unitáriusok készítették.

¹ Kiadta Sziládi Áron a *Régi Magyar Költők Tárá*-ban, II. 120. l.

² Kiadta Gr. Mikó Imre, majd Thaly Kálmán. Lásd *Erdélyi Történelmi Adatok*, III. 99. l. és *Századok*. 1871. 319. l.

Legelőször is feltűnik, hogy kódexünknek *Precatio Ad Deum Patrem* című és *Adgi mar czondossegot* kezdetű (118. b. l.) Balassi-verse csonka. Az unitáriusok nagyon kedvelték Balassinak ezt a versét. Első énekeskönyvük énekei közé is beiktatták, mert a költő kizárólag az Atyához könyörög. A Vasady-kódexben azért adták a versének is a fenti címet. Kedvelték, terjesztették, énekeltek, de az utolsó versszak elhagyásával, amelyben a költő az Atya mellett a Fiú-és Szent-Lélek-Istent is dicsőíti. A Vasady-kódex másolója is elhagyta az utolsó versszakot.

Jellemző az is, hogy a *Satis elegans* című és *Emlekozzel meg te giarlo embor* kezdetű vers (115. a. l.) doxológiáját a Vasady-kódex másolója az alábbi sorokkal cseréli fel: Az Isten adjon nekünk Szent lelket az ő jóvoltából, hogy dicsérhessük, magasztalhassuk jó áldott, szent nevét.

Az unitárius eredet döntő bizonyítéka egy a kódexbe másolt latinnyelvű káté (43. a. — 64. b. l.). Címe: *Catechesis seu institutio fidei Christianae, ac salutaris doctrine per questiones breues ennaratio*. A káté a Szent-Háromság tanát cáfolja azzal az indokolással, hogy a keresztényi hit kizárólag *cognitione dei unius et solius* alapszik. A kérdések bizonyítékok felsorolását kívánják *de uno deo, de uno creatore, de uno et solo deo*. A feleletek az apostolok, a próféták és Jézus Krisztus bizonyítékait sorolják el, de ugyanakkor tiltják *ex uno uero de Trinum constituere*. A Szent Háromság tanát eszerint a Biblia sem igazolja. Hamis tan, mely Damasus pápa véleményéből alakult ki. Damasus ugyanis a *Canticus puerorum*-hoz egyszerűen még egy versszakot csatol: *Benedicamus patrem et filium et spiritum sanctum*. A tan így gyökeret vert és hagyomássá vált. Jogosságát azonban hagyományokkal bizonyítani nem lehet, mert a hagyományokat is a papok terjesztik. A Szent Háromság tana tehát *ex opinionibus incertis et traditionibus cum maledictione confirmatis* táplálkozik. Viszont az Egy Istenség tanát a Szentírás maga is bizonyítja: Mózes, Gen. 1.; Esa: 40, 42, 44, 45; a 146. zsolt.; Máté 19; Márk 10 stb. Végeredményében az egyistenhit *papisticis et idolatricis doctoribus contraria est, sed non esse contraria celestibus doctoribus*.

Fentieket összegezve a Vasady-kódex unitárius kódex.

Dr. Debreczy Sándor.

Péterfi Dénesné
szül. **Péchy Katalin.**¹

Alapige: Ján. ev. 13. r. 15. v.

„Én példát adtam nektek“.

A Péterfi Dénesné egyéniségét és életét sokan félreértették. Mint valamikor a Berde Mózsáét, az ő egyszerű magánéletét is bizonyos sajnálkozó megjegyzéssel kísérték. Én nem azért állottam koporsója mellé, hogy sajnálkozzam és megsírassam az ő életét, hanem azért, hogy példánykép gyanánt állítsam azon leánynemzedék elébe, amelyről férjével együtt olyan bőkezűen kívántak gondoskodni.² Az ő élete egy tisztán mutató tükör, amelyből egy jó és nemes lélek fénye ragyog felénk; egy nyitott könyv, melyben a legnemesebb női erények vannak csillogó betűkkel felírva.

Úgy tetszik nekem, hogy koporsójánál még egyszer felújul az a 76 éves életpálya, amelyhez engem egyénileg is a tisztelet és megbecsülés érzelmei kapcsolnak, de amely a családi és társadalmi erények szolgálatában telt el. Mint fennen ragyogó csillagok úgy tűnnek fel előttem azok a kiváló női erények, amelyek napjainkban mind inkább hanyatlóban vannak, de amelyek a régi magyar nőnek nélkülözhetetlen sajátságai voltak.

Én, mint fiatal kolozsvári papnét, több mintegy félszázaddal ezelőtt ismertem meg. Láttam, amint a kolozsvári Kossuth Lajos utcai ódon lelkészi lakás ablakaiban városszerte híres szekfűit és muskátlijit naponkint szorgalmasan gondozta, s a szépen nyíló virágoknál csak pirosposzsgás gömbölyű arca volt szebb. És amilyen gonddal és szeretettel ápolta virágait az ablakban, éppen olyan gonddal és szeretettel ápolta benn a családi otthonban a női és hitvestársi élet legszebb virágait is. Szinte látom magam előtt azt a nőt, aki nem a külső világ előtt való fényelgéssel kívánt feltűnni, hanem a szív mélységes belső érzelmeivel szolgálta hivatását, hogy sokszorosán elfoglalt férje otthonosan érezze magát. Úgy tetszik, mintha látnám itt azt a munkás, takarékos és szorgalmas nőt, akinek gondos keze alatt a szűkös papi jövedelem megsokszorozódik s kinek helyes beosztása folytán a családi vagyon

¹ Elmondva 1940 december 6-án a temetése alkalmával.

² Közösen szerzett szép vagyonukat Unitárius Leányotthon céljaira hagyományozták olyan időben, amikor még leányotthon nem létezett.

egyre gyarapodik. Úgy tetszik, mintha látnám azt az élettársat, aki kéz a kézben s szív a szívvel egy áldott összhangban járja szerető férjével az élet útjait.

A jó és gondos élettárs mellett úgy tetszik, mintha feltűnnék itt az igazi papné képe is, aki ott van mindenütt férje oldalán, hogy lelkesítse, buzdítsa és inspirálja, aki mint a napsugár a kálászt, úgy érleli és termékenyíti a gondolatokat, akinek jelenléte könnyebbé teszi a palást terheit s virágzóbbá a hívek és egyház-község életét.

Ilyen élettárs és ilyen papné volt Péterfi Dénesné, akinek nagyrésze volt és van férje szép sikereiben és jó hírében, de neve is a férje mellé fel van írva a kolozsvári egyházközség történetében.

De a boldog családi élet után jöttek az egyedülvalóság megpróbáló évei. 15 évig hordozta az özvegyi fátyolt, de az egyedülvalóság keserű kenyerét reá nézve izesebbé tette az *Istenben való hit*. Egy életen át, mint lelkészné a vallás igazságait hallotta s azok gyakorlati megvalósulását tapasztalta. Ez a drága örökség, mint szent talizmán adott erőt, az özvegyiség egyedülvalóságában is, mert állandóan érezte a Názáreti Mesterrel: „Nem vagyok egyedül, mert az Isten velem van.“

Megkönnyítette reá nézve az egyedülvalóságot férje *emlékének az ápolása is*. Ritka az a kegyelet és tisztelet, amellyel őrizte férje emlékét. A szobák berendezése, a könyvtár, az íróasztal minden... minden legyen és maradjon úgy, amint a férjem idejében volt — szokta mondani. És ebben a környezetben újra meg újra átélte az elmúlt szép napokat és éveket. Akik a házsongárdi temetőben látták az „unitárius hit szónokának“ szépen gondozott sírkertjét, azok bizonyosságot tehetnek arról, hogy Péterfi Dénesné miképp ápolta férje emlékét s az az állandó igyekezet, miképpen feleltette el vele az egyedülvalóság keserűségeit.

Szíve fájdalmának gyógyírja volt végül a *folytonos munka*. Milyen úri kényelemben élhetett volna. Hiszen meg volt erre az anyagi lehetősége. Sokan mondták is, hogy miért fárad és dolgozik állandóan, hiszen nincsen reáutalva. De ő mégis itt a szerény környezetben élt és dolgozott, ami feleltette egyedülvalósága szomorú napjait.

Ezeknek lehet tulajdonítani, hogy jókedélyét soha el nem veszítette, sohasem zúgolódott a sors ellen. Mindenkiel szívesen elbeszélgetett s nemcsak másra nem szorult, hanem minden szegényen tudott segíteni. Lelki egyensúlyát soha el nem veszítette.

Oh nem! ez az élet nem sajnálni való, hanem érdemes arra, hogy irányadó útmutató példaadás legyen mindazokra, akik e földi élet küzdelmes mezőin a lelki béke és nyugalom áldásait keresik s akiknek hivatása, hogy munkálkodjanak egy szebb és jobb magyar jövőért, amelyért ő is oly nagyon tudott lelkesülni. Aki így dicsőítette a földön Istent — hisszük — hogy azt az Isten is megdicsőíti az egekben. Amen.

Vári Albert.

IRODALOM.

Józan Miklós: A fejedelem és papja. Az Unitárius Értesítő kiadása. Budapest. 1940. 8° 75 l. Ára 2 P. A budapesti Unitárius Értesítő jó és elismerésre méltó munkát végzett azzal, hogy János Zsigmond dicső emlékü fejedelmünk születésének négyszázados évfordulója alkalmából összegyűjtötte és kiadta Józan Miklósnak azokat a beszédeit, költeményeit és előadásait, amelyekben az unitárius fejedelem és nagynevű papja: Dávid Ferenc életével és jellemével foglalkozik. Józan nemcsak mint szónok, hanem mint költő és író is egyházunkon belül és kívül tiszteletreméltó nevet vívott ki. Különböző alkalomra írott költeményeiben mindig bizonyos ünnepi, emelkedett hangulat jut kifejezésre s már eddig is közkézen forogtak. Egy csokorba kötve pedig nemcsak a gyakorlati használhatóságuk lesz könnyebb, hanem egyházi irodalmunknak is díszére válnak.

Ferenczy Ferenc: Magyarok vagyunk. Harmadik kiadás. Budapest, 1940. 58. l. Egy fajáért töprengő, vergődő léleknek aggodalmaskodása ez az igazán lelkes füzet. Felidézi a régmúltat, mikor még rettegett nagyhatalom volt a magyar, hogy annál élesebben rámutasson arra a fájdalmas jelenségre, hogy a magyar út századok óta mind csak lennebb és lennebb vezet; a magyar életerő hanyatlik, pedig igaz Zrinyinek azon kijelentése, hogy nem vagyunk egy népnél sem alábbvalók. Erős élni akarásunk azt kívánja, hogy minden erőnkkel szüntessük meg romlásunk okait. Szerző úgy találja, már Széchenyi meglátta, hogy a magyarság „kitért a természet útjából“. A „sírva vigadó“, „szalmaláng“, csodákat váró magyar helyett, hogy saját egyéni értékeit megbecsülné és tökéletesíténé az általános emberi élet gazdagítására, ahelyett idegen imádó lett és már a múlt század második fele óta semmi sem elég jó neki, ami magyar, hanem európaikodik, mindenben hódol a „nagy“, a „dicső“, a „fényes“, az *utólérhetetlen* Nyugatnak. Ez gyöngítette és színtelenítette meg a magyar szellemiséget,

ez honosította meg a külföldi életformákat és ez veszélyezteti állandóan népies kultúrértékeinket. Mi a teendők? A pusztulás útjáról csak úgy léphetünk a magyar alkotások helyes útjára, ha minden egyes magyar öntudatos őrállója lesz a magyar szellemiségnek, a magyar életnek, mert csak így lehet a magyar jövőt szolgálni. Ne legyen külön úri- és parasztsors, mert jövőnk csak az biztosítja, ha helyzetünkben folyóan mindnyájunkat egyformán és öntudatosan áthat az az érzés, hogy csak egy nagy, közös magyar sors van. Születés, nyelv nem tesz még senkit magyarrá. A hazafiasság nem cifra, ékes beszéd, hanem kemény munka és áldozatos élet. A magyar élet kivirágzását csak úgy remélhetjük, ha ragaszkodunk a *magyar* földhöz, ha féltékenyen őrizzük nemzeti hagyományainkat, ha szorgalmasan tanuljuk a a magyarság történetét s követjük annak tanulságait. Ajánljuk elolvasásra a meleg fajszeretettel írt sorokat. Sz. K.

Pálos István: Granicsárok éjszakája. II. kiadás, Budafok, 1940. 244 l. Az erdélyi magyar és román társadalom történelmi sorsközösségéből van véve a tárgya ennek az érdekes regénynek. Estétől reggel öt óráig történik minden, ami rab Erdély gyászos életét bemutatja. A regény történeti színezetre törekszik és pedig nemcsak történelmi nevek, Apáthy István, Majláth Gusztáv bekapcsolásával, hanem a magyar és román élet történelmi hűséggel való vázolásával is. A vegyes házasságok ferdeségéből fonódik a regény meséje. Szerző élesen rajzolja meg a regény alakjait. A főhős Marosán László granicsárezredes, aki magyaros nevelésű, Erdély szívében, Kolozsváron nevelkedett, magyar iskolákban tanult, ami kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkében, becstelenségre sohasem volt kapható. Ellentéte Krecsun Jonel, azelőtt Karácsonyi János, akinek szereplésében ügyesen mutatja be a szigurancák visszaéléseit. A nép egyszerű fia, Gyorgye, az ezredes szolgálja, magát román születésű magyarnak vallja, de nincs megelégedve a román világgal, azt tolvajvilágnak mondja, mert a földosztással koldust csináltak ugyan a magyarokból, de csak a földosztó urak gazdagodtak meg, a szegény román továbbra is csak szegény maradt. Érdekesen állítja szembe az erdélyi és regáti román között levő erkölcsi és szellemi különbséget, aminek eredménye az, hogy ezek sohasem értik meg egymást. A regátiak ránehezedtek az erdélyi románokra, pedig még azzal sem dicsekedhetnek, hogy Erdélyt meghódították, mert Erdélyt a románok a magyaroknak köszönhetik, akik azt kardcsapás nélkül engedték át. Szép stílussal megírt mindvégig lebilincselő munka s ajánljuk elolvasásra mindazoknak, akik szórakozva akarják megismerni a románok erdélyi garázdálkodásait. Sz. K.

KÜLÖNFÉLÉK

Kedves munkatársainknak és olvasóinknak boldog karácsonyi ünnepeket és újévet kívánunk.

Unitárius képviselők a magyar parlamentben. Az unitárius vallás az erdélyi magyarság ősi talajában vert legelőször gyökeret. Mint valóban magyar növény a történelem folyamán mindig a magyarság szolgálatában állott. Igaz, hogy az üldözések hosszú századai alatt védelmi intézkedésekre volt utalva, de akkor is, amíg egyik kezével életjogait védelmezte, a másik kezével a magyar közművelődés templomát építette. Múltunk, jelenünk és jövőnk a magyarsághoz van kötve. Éppen ezért örömmel jegyezzük fel, hogy az ország vezetői is méltányolják a magyarság érdekében hozott áldozatainkat. Ez a méltánylás jutott kifejezésre abban a tényben, hogy a bécsi döntéssel visszacsatolt erdélyi területekről négy unitárius vallású képviselőt hívtak be a magyar parlamentbe ú. m. Botár István, Dr. György József, Dr. Mikó Imre és Székely Ákos afiait, akik a törvényhozás házában is bizonyára jó szolgálatot tesznek a magyarság ügyének. Itt említjük meg, hogy a főrendiházban a püspök és Dr. Elekes Domokos főgondnok lemondása folytán egyelőre képviselő nélkül van egyházunk.

A kolozsvári egyetem és egyházunk. Mélységes örömmel és hálás érzelmekkel vettünk részt a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemnek Szegedről Kolozsvárra, születési helyére való visszatérése alkalmából rendezett ünnepségeken. Hálánkat és örömünket fokozta az a tudat, hogy a tudománynak eme központjából fény árad egyházunkra is. Mi nemcsak egyénileg, de egyháziilag is keressük és szomjúhozzuk a tudományt. Mert fel fogásunk szerint a vallás és tudomány ikertestvérek, egymást erősítik és fejlesztik. A Tudomány-Egyetem által megállapított és terjesztett igazságok egyházunknak is előnyére válnak. Minket nem kötnek csalhatatlan dogmák. Be tudunk illeszkedni a fejlődés és haladás örök folyamatába anélkül, hogy vallásilag kárt szenvednénk. Csak az a kívánságunk, hogy a tudomány valóban tudomány le-

gyen, mentes minden elfogultságtól. Ezt annál inkább reméljük, mert a kolozsvári egyetem az erdélyi türelmes és megértő szellem képviselője volt a múltban s ez kell, hogy legyen a jövőben is. Egyházunk részéről e szellem képviselői lettek a hazatért egyetemen: Dr. Gelei József, Dr. Gyergyai Árpád, Dr. Gyulai Zoltán, Kelemen Lajos levéltári és múzeumi főigazgató, Dr. Varga Béla, kiknek munkásságához sok szerencsét kívánunk.

Chamberlain. Alig pár napja, hogy a rádió és a napilapok a világ tudomására hozták, hogy Chamberlain Newille volt angol miniszterelnök meghalt. Halála nemcsak az angol világbirodalomnak, hanem az unitárius testvéreinknek is nagy veszteséget jelent. Chamberlain Newille ősi angol unitárius családból származott. Gyermekkorában szívesen járt az unitárius vasárnapi iskolába, s mikor már mint növendék nem látogathatta a vasárnapi iskolát, mint lelkes ifjú-tanító dolgozott ott, s mint híres politikus is mindig szívesen emlékezett vasárnapi iskolai működésére. Egyházáért szívesen áldozott. Úgy tudjuk, hogy a Birminghami „Church of Messiah“ unitárius templomot saját költségén építette és fenntartásához lényegesen hozzájárult. Két évvel ezelőtt ismerkedtem meg Hollandiában a Chamberlain lelkészével és hosszasan elbeszélgettünk az akkori miniszterelnökről. Ő mondotta el, hogy az utóbbi években az ország dolgai annyira elfoglalták Chamberlaint, hogy az egyházi munkára nem maradt ideje, de azért minden évben egyszer-kétszer megjelent a birminghami unitárius templomban s olyankor rendszeren úrvacsorát is vett. Elfoglaltsága között is, ha egyházi kérdésekben hozzáfordultak, mindig készséggel állott rendelkezésre, s ha aktív részt nem is tudott venni az egyház építő munkájában, tekintélyével az Angol Unitárius Egyház minden megmozdulását segítette. Halálával egy nagy unitárius vezető szállt sírba s angol unitárius testvéreink hálás kegyelettel őrizik nevét az unitárius jóltevők sorában. *Csifó N. László.*

Gyász hír. *Özv. Kisgyörgy Sándorné szül. Pál Berta,* vargyasi lelkész özvegye f. évi november hó 22-én élete 85-ik, özvegye 6-ik évében csendesen elhunyt. Méltó példányképe volt az unitárius lelkésznek. Mint családanya, szépszámu gyermekekkel, unokákkal és dédunokákkal volt körülvéve. Mint papné nemcsak egyszerűsége mellett a szíves vendégszeretetet jellemezte. Magatartásában szerény, de mégis tiszteletet parancsoló. Férjének méltó élettársa. Családi életükben a béke és a jókedély lakozott. Nyugalma legyen csendes.

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Nyomta a könyvnyomtatás feltalálásának 500-ik esztendőjében:
„Pallas“ könyvnyomda Kolozsvárt, Bolyai-utca 3. sz.